

MÜFESSİR İBNÜ'L-ARABİ'NİN İLİM YOLCULUĞU VE İZLENİMLERİ

Müslüm Yıldırım*

Öz

Bu makalede, Endülüs/İşbiliye'de (Sevilla) 468/1076 yılında doğan ve 543/1148 yılında vefat eden müfessir, fakih, Kadı Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-Arabî'nin kendi anlatımları esas alınarak yaklaşık on yıl süren ilim yolculuğuna yer verilmiştir. İbnü'l-Arabî'nin Endülüs'ün İşbiliye şehriden başlayan ve Doğu'da pek çok ilim merkezine uzanan ilim yolculuğunu Endülüs'ten Mısır'a kadar olan devre yanında Kudüs, Dımaşk, Hicaz ve Bağdat devresi olarak bir sınıflandırmaya tabi tutmak mümkündür. İbnü'l-Arabî, eğitim hayatı boyunca başta Kudüs olmak üzere Bağdat ve diğer ilim merkezlerindeki pek çok hocadan ders aldığı gibi pek çok yer gezmiş, ilmî münazaralara katılmış, gördüğü yerler ile yaşadığı olaylar hakkındaki gözlemlerini aktararak önemli bilgiler sunmuştur. Yaşadığı dönemin ilmî, sosyal ve siyasal olaylarına bizzat yer veren İbnü'l-Arabî, ilim yolculuğuna, maalesef hepsi elimizde olmayan Tertibü'r-rihle li't-terğîbi fi'l-mille adlı eserinde yer verdiği gibi Âhkâmü'l-Kur'ân ve diğer bazı çalışmalarında da zaman zaman yer vermektedir. Dolayısıyla Endülüslü bir âlimin binlerce kilometrelik yolculuğunda uğradığı yerler hakkında bilgiler vermesi, ayrıca uzun bir zaman alacak olan yolculuğunu memleketinden çıkışından dönüşüne kadar anlatması, tarihe kayıt düşmek açısından son derece önem arz etmektedir. Memleketinde bir ara kadılık görevi de yapan İbnü'l-Arabî, tefsir dışında ulûmu'l-Kur'ân, hadîs, fıkıh, fıkıh usûlü, kelâm, gramer, ahlak gibi farklı konularda pek çok eser telif eden ansiklopedik bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Tarih, Rihle, Anlatı, İbnü'l-Arabî, Endülüs, Kudüs, Bağdat.

THE SCIENTIFIC JOURNEY AND THE IMPRESSIONS OF MUFASSIR IBN AL-ARABI

Abstract

In this article, the journey of knowledge that lasted for about ten years based on the own narratives of Qadi Abu Bakr Muhammad b Abdallâh b. Muhammad al-Ma'âfirî, Ibn al-Arabi who was a mufassir and a fakih, who was born in 468/1076 in al-Andalus/Ishbiliyah (Seville) and died in 543/1148, is discussed. It is possible to classify Ibn al-Arabi's scientific journey, which starts from the city of Ishbiliyah in Andalus and extends to many science centers in the East, as the period from Andalus to Egypt, as well as the period of Jerusalem,

* Dr. Diyanet İşleri Başkanlığı, Vaiz.

e-mail: m_yildirim295@hotmail.com, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-9316-1097>

Atıf/Citation: Yıldırım, Müslüm. "Müfessir İbnü'l-Arabî'nin İlim Yolculuğu ve İzlenimleri". *BAİD* 17 (Haziran 2023), 215-250.

Damascus, Hijâz and Baghdad. During his education, Ibn al-Arabi not only took lessons from many teachers in Jerusalem, Baghdad and other science centers, but also traveled to many places, participated in scientific debates and conveyed his observations about the places he saw and the events he experienced. Ibn al-Arabi, who personally included the scientific, social and political events of the period in which he lived during his scientific journey in his work called *Tartib al-rohla li al-tarhib fi al-millah*, which unfortunately is not all in our hands, as well as in *Ahkâm al-Qur'ân* and some other of his works. Therefore, it is historically extremely important for an Andalusian scholar to give information about the places he visited on his journey of thousands of kilometers and to tell about his journey, which took a long time, from his departure from his hometown until his return. Ibn al-Arabi, who also served as a qadi in his country for a while, is a very important scholar who wrote many works on different subjects apart from tafsir such as ulûm al-Qur'ân, hadith, fiqh, fiqh method, kalâm, grammar and morality.

Keywords: Tafsir, History, Rihla, Narrative, al-Andalus, Ibn al-Arabi, Jerusalem, Baghdad.

Giriş

Müslümanlar, Kur'an'ın nüzûl tarihi olan 610 yılından itibaren yüz yıl içerisinde doğuda Çin Seddi'ne batıda ise Pireneler'i aşarak Fransa içlerine kadar ulaşmışlardır. Pirene sıradağlarını aşarak Avrupa üzerinden İstanbul'u fethetme ve oradan Suriye'ye uzanma fikri Müslümanların Hz. Osman (ö. 35/656) zamanından beri takip ettikleri bir askerî strateji idi.¹ Endülüs toprakları 92/711 yılında, Mûsâ b. Nusayr'ın (ö. 98/717) azatlısı Târik b. Ziyâd (ö. 102/720) tarafından fethedilmiş ve Müslümanların buradaki sekiz asra yaklaşan hâkimiyetleri 1492 yılında sona ermiştir.² Endülüs, diğer bir ifadeyle "firdevsü'l-mefkûd/kayıp cennet",³ büyük bir medeniyetin kurulduğu bereketli bir coğrafyadır. Zengin bir kültür ve sanatla yoğrulan bu topraklarda Müslümanlar, inşa ettikleri şehirler yanında miras bıraktıkları saraylar, hamamlar, çeşmeler, cami ve medreselerle de büyük bir medeniyet kurmuşlardır. Endülüs topraklarında farklı bilim dallarında pek çok fakih, kadı, müfessir, doktor, veteriner, astronom, matematikçi, filozof, şair ve musikişinas yetişmiş, bilim ve sanata önemli katkılarda bulunmuşlardır. Şunu da hemen belirtelim ki, tarihi süreçte Bağdat, Kudüs, Dımaşk, Kahire ve Kayrevan gibi ilim merkezleri, Endülüs coğrafyasını bilim, kültür, sanat ve düşünce olarak besleyen şehirler olmuşlardır. Ayrıca hac mevsiminde bir buluşma yeri olan

¹ Abdülkerim Özeydin, "Belâtüşşühedâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5/391.

² Hasan İbrâhîm Hasan, *Târîhü'l-İslâm* (Beyrut: Dârü'l-Ciyl-Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısıriyye, 1411/1991), 1/255 vd.; Mehmet Özdemir, "İspanya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/211, 216.

³ Endülüs ismi hakkında bk. el-Emîr Şekîb Arslan, *el-Hulelî's-sündüsiyye fi'l-ahbâr ve'l-âsâri'l-Endelüsiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Hayât, ts.), 1/32 vd.

Mekke ve Medine de Endülüslü bilginlerin eğitim almak üzere ilim yolculuğuna çıktıkları iki önemli merkez idi.

Aşağıda adlarına yer vereceğimiz bilginler için fakih, muhaddis vb. nitelemeler kullansak da aslında onların birden fazla vasfa sahip, ansiklopedik şahsiyetler oldukları da bilinen bir gerçek olarak önümüze çıkmaktadır. Endülüs'te yetişen fakihler arasında İbn Rüşd olarak meşhur olan Kurtubalı filozof, fakih ve hekim Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî (ö. 595/1198) başta olmak üzere, yine ansiklopedik bir kişiliğe sahip usûlcü, fakih, muhaddis, tarihçi, edip ve şair Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064), İbn Ebû Rendeka olarak da bilinen ve aynı zamanda İbnü'l-Arabî'nin de hocası olan fakih ve muhaddis Ebû Bekr Muhammed b. Velîd b. Muhammed b. Halef el-Fihri et-Turtûşî (ö. 520/1126), Mâlikî kadısı, hadis, fıkıh ve dil bilgini Kâdî İyâz el-Yahsubî (ö. 544/1149), Ebû Saîd Ferec b. Kâsım b. Ahmed b. Lüb (Leys) el-Girnâtî (ö. 782/1381) ve *El-Muvâfakât* adlı eseriyle tanınan Ebû İshak İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî el-Girnâtî (ö. 790/1388) gibi isimleri sayabiliriz.

Müsned'iyle meşhur Ebû Abdirrahmân Bakî b. Mahled b. Yezîd el-Kurtubî (ö. 276/889) başta olmak üzere, muhaddis Ebû Muhammed Kâsım b. Muhammed b. Kâsım el-Ümevî el-Beyyânî el-Kurtubî (ö. 276/890), Endülüs'te hadis öğretimini başlatan iki hadis hâfızından biri olan Ebû Abdillâh Muhammed b. Vaddâh b. Bezî' el-Kurtubî (ö. 287/900), hadis hâfızı ve lugat âlimi Ebü'l-Kâsım Sâbit b. Hazm b. Abdirrahmân es-Sarakustî el-Endelüsî (ö. 313/925), sûfî, hadis hâfızı ve kıraat âlimi Ebû Muhammed Atıyye b. Saîd b. Abdillâh el-Endelüsî (ö. 407/1016), Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücbî el-Bâcî (ö. 474/1081), Kütüb-i Sitte'yi bir araya getirme düşüncesini ilk gerçekleştiren, Endülüslü muhaddis Rezîn b. Muâviye es-Sarakustî (ö. 535/1140), hadis hâfızı, kıraat ve Arap dili âlimi Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbîlî (ö. 575/1179), hadis âlimi, edip, şair, tarihçi ve kâtip Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr b. Abdillâh b. Abdirrahmân b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudâî (ö. 658/1260) İbnü'l-Ebbâr adlarını sayabileceğimiz hadisçilerden sadece bazılarıdır.

Endülüs'te yetişen pek çok müfessir arasında başta Ebü'l-Hakem Abdüsselâm b. Abdirrahmân İbn Berrecân (ö. 536/1142) olmak üzere, İbn Atıyye Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Muhâribî el-Girnâtî el-Endelüsî (ö. 541/1147), Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273), Ebü'l-Kâsım

Muhammed b. Ahmed el-Kelbî el-Girnâtî İbn Cüzey (ö. 741/1340) ve Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344) isimlerini saymak mümkündür.

Endülüs coğrafyasında kıraat alanında da son derece meşhur bilginler yetişmiştir ki en şöhretlileri arasında Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî (ö. 444/1053) başta olmak üzere, Ebû Tâhir İsmâîl b. Halef b. Saîd es-Sarakustî (ö. 455/1063), Kâsım b. Fîrruh b. Halef eş-Şâtıbî (ö. 590/1194), hadis ve kıraat âlimi Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî el-Gâfikî eş-Şârî es-Sebtî (ö. 649/1251) gibi bilginlerin isimlerini zikredebiliriz.

Endülüslü filozoflara gelince, Sarakustalı (Zaragoza) filozof Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ b. es-Sâîğ b. Bâcce et-Tücîbî es-Sarakustî (ö. 533/1139), filozof ve hekim Ebû Bekr Muhammed b. Abdilmelik b. Muhammed b. Muhammed b. Tufeyl el-Kaysî (ö. 581/1185), sufi kimliğiyle öne çıkan Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî (ö. 638/1240), sûfî filozof İbn Seb'în Ebû Muhammed Kutbüddîn Abdülhak b. İbrâhîm b. Muhammed b. Nasr b. Muhammed el-Akkî el-Gâfikî el-Mürsî er-Rakûtî'nin (ö. 669/1270) isimlerini sayabiliriz.

Endülüs'te dil, edebiyat, tarih, siyer ve biyografi yazıcılığı alanında da pek çok bilgin yetişmiştir. *el-İkdü'l-ferîd* adlı eseriyle tanınan âlim ve şair Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî (ö. 328/940), İbnü'l-Faradî olarak bilinen tarihçi, edip, fakih ve hadis hâfızı Ebü'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed b. Yûsuf el-Kurtubî (ö. 403/1013), muhaddis, tarihçi Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071), dil ve edebiyat âlimi Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Sîd el-Batalyevsî (ö. 521/1127), edip ve biyografi yazarı Ebû Nasr el-Feth b. Muhammed b. Ubeydillâh b. Hâkân b. Abdillâh el-Kaysî el-İşbîlî (ö. 529/1135), tarihçi, fakih, muhaddis ve aynı zamanda İbnü'l-Arabî'nin öğrencileri arasında yer alan Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ b. Beşküvâl (ö. 578/1183), yine İbnü'l-Arabî'nin öğrencilerinden *er-Ravzü'l-ünûf* adlı eseriyle tanınan Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekî (Malaga) (ö. 581/1185), edip ve şair Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Muhammed b. Abdillâh el-Belevî el-Mâlekî el-İşbîlî (ö. 604/1208), tarihçi ve hadis âlimi Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Amîre ed-Dabbî (ö. 599/1203), edip ve tarihçi Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Muhammed b. İbrâhîm el-Ensârî el-Beyyâsî (ö. 653/1255), Arap dili ve

edebiyatı âlimi, şair Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed es-Sebtî el-Girnâtî (ö. 760/1359) Endülüs'te yetişen bilginler arasındadır.

Astronomi ve matematik alanında Endülüs'te yetişen bilginler arasında ilk uçuş denemeleri gerçekleştiren Abbâs b. Firnâs (ö. 274/887), matematikçi ve astronomi âlimi Ebü'l-Kâsım Mesleme b. Ahmed el-Farazî el-Mecrîtî (ö. 398/1007), XII. yüzyılda yaşayan astronomi âlimi Ebû İshâk Nûrüddîn el-Bitrûcî el-İşbîlî, kadı, tarihçi, matematikçi ve astronomi bilgini Ebü'l-Kâsım Sâid b. Ahmed b. Abdirrahmân el-Endelüsî el-Kurtubî et-Tuleytîlî (ö. 462/1070), astronom Ebû İshâk İbrâhîm b. Yahyâ en-Nakkâş et-Tuleytûlî el-Kurtubî (ö. 493/1100) İbnü'z-Zerkâle olarak da tanınan Ebû İshâk İbrâhîm b. Yahyâ en-Nakkâş et-Tuleytûlî el-Kurtubî (ö. 493/1100), astronom, Ebû Alî el-Hasen b. Alî b. Halef el-Hatîb el-Endelüsî el-Ümevî el-Kurtubî (ö. 602/1205), matematikçi ve tabip Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrâhîm b. Muhammed b. Alî el-Evsî el-Mürsî İbnü'r-Rakkâm'ın (ö. 715/1315) isimlerini sayabiliriz.

Tıp, eczacılık, botanik ve ziraat alanında yetişen Endülüslü bilginlere gelince, hekim, tıp ve felsefe tarihçisi Ebû Dâvûd Süleymân b. Hassân b. Cülcül el-Endelüsî (ö. 384/994), cerrahî alanında getirdiği yeniliklerle meşhur olan tıp bilgini Ebü'l-Kâsım Halef b. Abbâs ez-Zehrâvî (ö. 404/1013), ziraat bilgini, veteriner Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Haccâc el-İşbîlî (ö. 466/1073), *Kitâbü'l-Filâha* adlı eseriyle tanınan Ebü'l-Hayr eş-Şeccâr el-İşbîlî (V/XI. yüzyıl), Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrâhîm b. Bassâl et-Tuleytîlî (V/XI. yüzyıl), botanik âlimi, hekim ve eczacı Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Seyyid el-Gâfikî (ö. 560/1165) ve göz hekimi Muhammed b. Kassûm b. Eslem el-Gâfikî (VII/XIII. yüzyıl) gibi isimleri saymak mümkündür.

Endülüs'te yetişen önemli şahsiyetlerden biri de musikîşinas kimliği yanında aynı zamanda tarih, edebiyat, astronomi ve coğrafya dallarında söz sahibi olan Ebü'l-Hasen Alî b. Nâfi Ziryâb'tır (ö. 238/852).⁴ Seyyah olarak ismini literatüre yazdıranlar arasında ise Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr el-

⁴ Fazlı Arslan-Fatih Erkoçoğlu, "Ziryâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/464-465; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-Makkarî, *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsü'r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sadır, 1388/1968), 3/122.

Belensî (ö. 614/1217) ile aynı zamanda kadı ve şair olan Ebü'l-Bekâ Alemüddîn Hâlid b. İsâ b. Ahmed el-Belevî'nin (ö. 780/1378) isimlerini sayabiliriz.⁵

1. Kadı Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-Arabî

İbnü'l-Arabî deyince akla ilk olarak ömrünü Dımaşk'ta tamamlayan aynı zamanda kendisi de bir Endülüslü olan sûfî Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) ismi gelse de bu çalışmada hayatından bazı kesitlere ve ilim yolculuğuna yer vereceğimiz şahsiyet, Malikî mezhebinin önemli temsilcilerinden ve savunucularından müfessir, muhaddis, hâfız, fakih, usûlcü, zâhid, âbid, şair ve zamanının önde gelen bilgini Kadı Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-Arabî olacaktır.⁶

⁵ Yukarıda adlarını verdiğimiz Endülüslü bilginler hakkında başta İbnü'l-Arabî'nin bazı eserleri olmak üzere diğer kaynaklar için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Hâris b. Esed el-Huşenî el-Kayrevânî, *Kudâtü Kurtuba*; Ebü'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed b. Yûsuf el-Kurtubî İbnü'l-Faradî, *Kitâbü'l-Mevsûl fî târihu ulemâi'l-Endelüs*; Muhammed b. Fütûh el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis fî târihi ulemâi'l-Endelüs*; Ebû Nasr el-Feth b. Muhammed b. Ubeydillâh b. Hâkân el-İşbîlî, *Kalâidü'l-ikyân ve mehâsini'l-a'yân*; Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*; Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen İbn Asakir, *Tarihu Medîneti Dımaşk*; Ebû Bekir Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbîlî, *Fehresetü mâ revâhu an şüyûhihî mine'd-devâvîni'l-musannefe fî durûbi'l-ilm ve envâi'l-maârif*; Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Beşküvâl, *Kitâbü's-Sıla fî târihi eimmeti'l-Endelüs*; Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ ed-Dabbî, *Bugyetü'l-mültemis*; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekir b. Abdillâh b. Abdirrahmân b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Kudâî İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla*; Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdilmelik el-Merrâküşî, *ez-Zeyl ve't-tekmile li-kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla*; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmî'n-nübelâ*; Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*; Ebü'l-Vefâ Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb fî ma'rifeti a'yâni ulemâi'l-mezheb*; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsü'r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb*; Makkarî, *Ezhârü'r-riyâz fî ahbâri iyâz*; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*; Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*; Muhammed b. Muhammed b. Ömer Mahlûf el-Münestîrî, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikîyye*. Endülüslü bilginler hakkında burada adlarını zikredemediğimiz başka kaynakların olduğunu ayrıca belirtmekte fayda vardır.

⁶ İbnü'l-Arabî'nin hayatı ve eserleri hakkında bk. Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, thk. Mâhir Zühayr Cerrâr (Beirut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1402/1982), 66 vd.; Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Amîre ed-Dabbî, *Bugyetü'l-mültemis*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî (Kahire: Dârü'l-kitâbi'l-Mısri, 1410/1989), 1/125; Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beirut:

Endülüs/İşbîliye-Sevilla'da 468/1076 yılında dünyaya gelen İbnü'l-Arabî, ilk bilgilerini başta babası ve dayısı olmak üzere memleketindeki önde gelen bilginlerden almıştır. On altı yaşına geldiğinde Endülüslü pek çok bilgin gibi o da ilim tahsili için babasıyla birlikte Doğu'ya yaklaşık olarak on yıl kadar sürecek olan ilim yolculuğuna çıkmıştır. Kuzey Afrika üzerinden babasıyla birlikte gerçekleştirdiği bu yolculuk esnasında farklı şehirlere uğrayan İbnü'l-Arabî, uğradığı şehirlerdeki pek çok bilginden istifade etme imkânı bulmuş ve onlardan dersler almıştır.

İbnü'l-Arabî'nin 485/1092 yılında Rebülevvel ayında Endülüs'ten başlayan ilim yolculuğu, 493/1099 yılında babasının İskenderiye'de vefatından sonra 495/1001 yılında sona ermiştir.⁷ Buradan memleketine dönen İbnü'l-Arabî, bir ara kadılık görevi yapmış ancak çok geçmeden bu görevinden istifa ederek öğrenci yetiştirmek ve kitap yazmakla meşgul olmuştur. İbnü'l-Arabî, bir vesileyle gittiği Fas'ta 543/1148 yılında yetmiş beş yaşında iken vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.⁸

2. Eserleri

Tefsir, tefsir usûlü, hadis, fıkıh, fıkıh usûlü, kelâm, gramer, seyahat gibi farklı alanlarda önemli eserler kaleme alan İbnü'l-Arabî'nin ilim yolculuğuna geçmeden önce ekseriyetle *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı tefsirinden ve diğer bazı kaynaklardan tespit ettiğimiz çalışmalarından bazılarının isimleri şöyledir.⁹

Mektebetü'l-maârif, 1410/1990), 12/228; Ebü'l-Vefâ Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb fî ma'rifeti a'yânî ulemâ'i'l-mezheb* (Kahire: Dârü't-Türâs, ts.), 2/253 vd.; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 2/25 vd.

⁷ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 2/253.

⁸ Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût-Mahmûd el-Arnaût (Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1406/1986-1414/1993), 6/232. Endülüs'ten Doğu'ya ilim öğrenmek için yolculuk yapan bilginlerin isimleri hakkında bk. Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 2/5-704.

⁹ İbnü'l-Arabî'nin *Kânûnû't-te'vîl, en-Nâsîh ve'l-mensûh, el-Mesâlik fî Muvatta Mâlik, El-Kabes fî şerhi Muvattâi Mâlik b. Enes, Maa'l-Kâdî Ebî Bekr b. el-Arabî* başlığı altında neşredilen *Tertîbü'r-rihle li't-terğîbi fi'l-mille* adlı eserlerinin neşrini gerçekleştiren zevat, İbnü'l-Arabî'nin hayatı, hocaları, eserleri ve öğrencileri hakkında son derece geniş bilgilere çalışmalarının giriş kısmında yer vermişlerdir. Ayrıca eserleri hakkında bk. Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1410/1990), 2/90.

2.1. Matbu Olanlar

1. *Ahkâmü'l-Kur'ân*.¹⁰
2. *el-Ahkâmü'l-Kur'ân es-suğrâ*.¹¹
3. *Ârizetü'l-ahvezî fî şerhi't-Tirmizî*.¹²
4. *el-Mesâlik fî şerhi Muvattai Mâlik*.
5. *el-Emedü'l-aksâ fî ma'rifeti esmâi'l-hüsnâ ve ef'âlihi Teâlâ*.
6. *Kânûnü't-te'vîl*.
7. *en-Nâsîh ve'l-mensûh*.
8. *el-Kabes fî şerhi Muvattâi Mâlik b. Enes*.
9. *Tertîbü'r-rihle li't-terğîbi fi'l-mille*.
10. *el-Mahsûl fî usûli'l-fıkh*.
11. *Sirâcü'l-mürîdîn*.
12. *el-Avâsım mine'l-kavâsım*.
13. İbnü'l-Arabî, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'e ithaf ettiği *el-Akîdetü'n-Nizâmiyye fi'l-erkânî'l-İslâmiyye*, adlı eserini Gâzzalî'den rivâyet etmiş ve kitap bu şekilde günümüze ulaşmıştır.¹³

2.2. Yazma Halinde Bulunanlar

14. *Envârü'l-fecr fî mecâlisî'z-zikr*.¹⁴

¹⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrût: Dârü'l-Fıkr, 1410/1990), 1/20; *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ın tanıtımı hakkında bk. Müslüm Yıldırım, "Ahkâmü'l-Kur'ân", *Fırat İlahiyat Dergisi* 24/1 (2019), 191-196.

¹¹ *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ın muhtasarı olan çalışmadır. İbnü'l-Arabî, *el-Ahkâmü'l-Kur'ân es-suğrâ*, thk. Saîd Ahmed A'râb (Fas: ISESCO, 1412/1991), 1/31. (Naşirin mukaddimesi). Kitabın, Ahmed Ferîd el-Mezîdî'nin neşri dışında üçüncü bir baskısı bulunmaktadır. Bk. a.mlf. *el-Ahkâmü'l-Kur'ân es-suğrâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006/1427), 3 vd. (Muhakkikin mukaddimesi).

¹² Tirmizî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inin İbn Asâkir ile birlikte iki önemli râvisinden biri İbnü'l-Arabî'dir. Bk. Mustafa Sabri Küçükaşçı-Cengiz Tomar, "İbn Asakir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19/322-323.

¹³ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-Akîdetü'n-Nizâmiyye fi'l-erkânî'l-İslâmiyye*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1412/1992), 3.

¹⁴ İbnü'l-Arabî'nin yirmi yılda seksen bin varak olarak yazdığı *Envârü'l-Fecr* adlı tefsirin insanların elinde dağınık halde bulunduğu ifade edilmekle birlikte bazı kaynaklar eserin tamamının seksen cilt halinde Merînî hükümdarı Ebû İnân el-Merînî'nin (1348-1358) özel kütüphanesinde bulunduğunu söylemektedir. İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, 2/254-255. Son devir bilginlerinden Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Envârü'l-Fecr*'in seksen bin varak

15. *Mecâlisü'l-envâri'l-fecr.*
16. *Kitâbü'l-müşkileyn.*
17. *Mülcietü'l-mütefekkihîn ilâ ma'rifeti gavâmizi'n-nahviyyin.*
18. *el-Muksit fî şerhi'l-Mütevassıt.*
19. *ed-Devâhî ve'n-nevâhî fî'r-red alâ İbn Hazm ez-Zâhirî.¹⁵*
20. *et-Takassî an uhdeti't-takassî limâ fî'l-Muvattai mine'l-âsâr.¹⁶*
21. *el-İnsâf fî mesâilî'l-hilâf.*
22. *Kitâbü'n-Neyyireyn fî şerhi's-sahihayn.*
23. *Telhîsu't-tarîkateyn el-İrâkıyye ve'l-Horasâniyye.*
24. *İlcâü'l-fukahâ ilâ ma'rifeti ğavâmizi'l-üdebâ.*
25. *Risâletü'l-müstebsır.*
26. *Sirâcü'l-mühtedîn.*
27. *el-Mutavassıt fî'l-itikâd.*
28. *el-Vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl.*

3. Eğitim Hayatına Başlaması

İbnü'l-Arabî'nin ilim için çıktığı yolculuğunu anlattığı *Tertîbü'r-rihle li't-terğîbi'l-mille* adlı eseri, kendisi henüz hayatta iken maalesef kaybolmuştur. *Kânûnü't-te'vîl* adlı kitabının başında yer alan ve günümüze ulaşan kısmını yeniden yazmak zorunda kalmıştır. Bugün elde mevcut olan kısım, özet mahiyetinde olup *Kânûnü't-te'vîl* ile birlikte neşredildiği gibi müstakil olarak da yayınlanmıştır. Söz konusu baskılardan biri Muhammed es-Süleymânî tarafından *Kânûnü't-Te'vîl* ile birlikte (Beyrut: Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, 1406/1986), diğeri Saîd A'râb tarafından müstakil olarak *Maa'l-Kâdî Ebî Bekr b. el-Arabî* (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1407/1987), adıyla yapılmıştır.¹⁷ Başta her iki matbu nüsha olmak üzere, *Ahkâmü'l-Kur'ân*¹⁸ ve diğeri bazı eserlerinden

olduğunu belirttikten sonra kitabın Türkiye'de mevcut olduğunu ancak bütün araştırmalarına rağmen ona ulaşamadığını söylemektedir. Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Makâlât* (Kahire, ts.) 403.

¹⁵ Kitabın Arapça ismi الدواهي والنواهي في الرد على ابن حزم الظاهري şeklindedir.

¹⁶ Kitabın Arapça ismi عن عهدة التقصي لما في الموطأ من الأخبار والآثار şeklindedir.

¹⁷ İbnü'l-Arabî'nin eserini referans gösterirken Süleymânî'nin neşrini *Kânûnü't-Te'vîl*, Saîd A'râb baskısını ise *Maa'l-Kâdî Ebî Bekr b. el-Arabî* yerine *Tertîbü'r-rihle li't-terğîbi'l-mille* olarak verdik.

¹⁸ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserini *el-Ahkâmü'l-Kur'ân es-suğrâ* adıyla ihtisar etmiş ve bazı izlenimlerine orada da ufak değişikliklerle yer vermiştir. Biz ise, tekrar olmasın diye, *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserini referans göstermekle yetindik.

faydalanarak İbnü'l-Arabî'nin on altı yaşında¹⁹ iken babasıyla birlikte çıktığı ilim yolculuğunu vermeye çalışacağız.

İlim yolculuğuna çıkmadan önce İspanya'da ilk eğitimini babasından ve dayısı Ebü'l-Kâsım el-Hasan b. Ömer b. el-Hasen el-Hevzenî'den (ö. 512/1118) alan İbnü'l-Arabî,²⁰ ayrıca Ebû Abdullah es-Sarakustî, Ebû Abdullah b. Manzûr, Ebû Muhammed b. Hazrec, Kurtuba'da (Cordoba) Ebû Abdullah Muhammed b. Attâb ve Ebu Mervân b. Serâc gibi hocalardan da dersler almıştır.²¹ İbnü'l-Arabî, ilim öğrenmeye başlama sürecini babasının kendisi için Kur'an öğretmeni tutmasıyla başlatmaktadır. Dokuz yaşında iken Kur'an'ı iyice öğrenen İbnü'l-Arabî, ilerleyen zamanlarda üç farklı hocadan ders almıştır. Hocalardan ilki, Kur'an'ı yedi kıraat üzere okutmak, ikincisi Arapça öğretmek, üçüncüsü ise matematik ve hesap öğretmekle görevliydi. On altı yaşına geldiğinde Kur'an'ı on harf üzere okumayı öğrenen İbnü'l-Arabî, Arapça'da farklı ilim ve sanatları öğrenerek ilgili bazı kitapları okumuştur.²² Şiir, lugat, matematik, muamelat, miras ve cebir gibi konularda kitaplar okuyan İbnü'l-Arabî, Öklid'in (MÖ III. yüzyıl) eserini, astronomi cetvelleri ve usturlap hakkında kitaplar okuduğunu haber vermektedir.²³

Hocalarının sabah namazından başlamak üzere ikinci namazına kadar kendisiyle sırayla ilgilendiklerini söyleyen İbnü'l-Arabî, ikindiden sonra diğer günün sabahına kadar istirahat çekildiğini, mütalaa ve müzakere yaparak dersleri tekrar etmeden duramadığını söylemektedir.²⁴

4. İlme Başlarken Okuduğu Kitaplar

İbnü'l-Arabî, memleketinde gördüğü eğitim sürecinde Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh b. Mezhic ez-Zübeydî'nin (ö. 379/989) *Kitabü'l-Vâzih/el-Vâzih fî ilmi'l-Arabiyye*, Ebü'l-Kasım Abdurrahman b. İshak en-Nihâvendî ez-Zeccâcî'nin (ö. 337/949) *el-Cümel*, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-

¹⁹ İbnü'l-Arabî, *Sirâcü'l-mürîdîn fî sebîlî'd-dîn*, thk. Abdullah et-Tevrâtî (Mağrib: Dârü'l-Hadîs el-Kettâniyye, 1438/2017), 4/424 vd.

²⁰ Dabbî, *Bugyetü'l-mültemis*, 1/325.

²¹ Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, thk. Mâhir Zühayr Cerrâr (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1402/1982), 66.; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 2/28.

²² İbnü'l-Arabî, *Maa'l-Kâdî Ebî Bekr b. el-Arabî -Tertîbü'r-rihle li't-terğîbi fi'l-mille-*, thk. Saîd A'râb (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1407/1987), 187 vd.

²³ İbnü'l-Arabî, *Tertîbü'r-rihle*, 187 vd.; a.mlf., *Kânûnü't-te'vil*, 414 vd.

²⁴ İbnü'l-Arabî, *Tertîbü'r-rihle*, 190; a.mlf., *Kânûnü't-te'vil*, 419.

Fârisî'nin (ö. 377/987) *el-İzâh*, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî en-Nehhâs'ın (ö. 338/950) kitabını,²⁵ Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî İbnü's-Serrâc'ın (ö. 316/929) *el-Usûl*, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî'nin (ö. 286/900) *el-Muktedab* ve bunun dışında bazı kitapları okuduğunu söylemektedir.²⁶

Yazarımız, dille ilgili olarak, Ebû Yûsuf Yakûb b. İshak b. es-Sikkît'in (ö. 244/858) *İslâhu'l-mantık*, adını zikrettiği Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Yesâr (Seyyâr) eş-Şeybânî Sa'leb (ö. 291/904), Ebû Alî İsmâîl b. el-Kâsım b. Ayzûn el-Kâlî el-Bağdâdî'nin (ö. 356/967) *el-Emâlî* ve diğer bazı eserleri okumuştur.²⁷ Şiir olarak, İmru'ül-Kays b. Hucr (ö. 540), Nâbiga ez-Zübeynî (ö. 604), Alkame Abede (ö. 3/625), Antere b. Şeddâd (ö. 614), Zübeyr, Tarafe b. Abd (ö. 564) gibi altı şiir yanında, Ebû Temmâm Habîb b. Evs (ö. 231/846), el-Cu'fî ve eski ve yeni pek çok şairin şiirini okuduğunu söylemektedir.²⁸

5. Endülüs'ten Ayrılış

Endülüs'te baş gösteren iç huzursuzluk, Abbâdî hânedanının yıkılması ve bölgenin 484/1091 yılında Murâbitlar'ın hâkimiyetine girmesiyle birlikte başlayan gelişmeler, gerek ilim yolculuğuna çıkma niyetinde olan İbnü'l-Arabî için gerek oğlunun iyi bir eğitim almasını isteyen ve bu arada hac ibadetini de yerine getirmek düşüncesinde olan babası için bir fırsat olmuştur. İbnü'l-Arabî'nin babası, İşbiliye (Sevilla) ve çevresinde hüküm süren Abbâdîler'in vezirlerinden ve bölgenin önde gelen ilim adamlarından Ebû Muhammed İbnü'l-Arabî'dir (ö. 493/1099).²⁹

İbnü'l-Arabî, Endülüs'te yaşananları ve ilim yolculuğuna çıkışını şöyle özetlemektedir. Murâbitların 484/1091 yılında beldelerine gelmeleriyle

²⁵ Yazarımız, sadece Nehhâs'ın kitabını okuduğunu söylemekte, hangi kitabı olduğunu ise belirtmemektedir. Ayrıca, Saîd A'râb'ın neşrettiği *Tertîbü'r-rihle* baskısında كتاب النحاس (s. 185) ifadesi kullanılırken, *Kânûnü't-te'vîl*'le birlikte gerçekleştirilen baskıda ise كتاب النحاس (s. 416) ifadesi kullanılmaktadır. Okuduğu kitap, *Şerhu ebyâti Sibeyhi* olsa gerekir. Bk. *Kânûnü't-te'vîl*, 417 (Neşredeninin notu).

²⁶ İbnü'l-Arabî, *Tertîbü'r-rihle*, 187 vd.

²⁷ İbnü'l-Arabî, *Tertîbü'r-rihle*, 189.

²⁸ İbnü'l-Arabî, *Tertîbü'r-rihle*, 188 vd.

²⁹ Ebû Nasr el-Feth b. Muhammed b. Ubeydillâh, *Kalâidü'l-ikyân ve mehâsini'l-a'yân* (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1409/1989), 3/692; Kâdî İyâz, *Ğunye*, 66; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, 2/252.

içerisinde buldukları mevcut durum değişmiş, bölgelerinde fitne ve kargaşa ortaya çıkmış, birlik dağılmış, dirlik ve düzen bozulmuş dolayısıyla da kendi memleketlerinde durmak artık zor bir hale gelmiştir. Bir zorunluluktan ötürü ilim yolculuğuna çıktığını söyleyen³⁰ İbnü'l-Arabî, memleketlerinde saygın ve itibarlı kimseler iken, istemeden korku içinde adeta koşarak yola düştüklerini söylemektedir.³¹ Düşmanlarının şamatasından dolayı memleketinden çıktığı günden daha acayip bir gün yaşamadığını söyleyen yazarımız, diğer taraftan mal ve makamın elden gitmesi, aileden uzak kalma gibi durumların ilimle karşılaştırıldığında ilmin daha kazançlı olduğunu ifade etmektedir.³² İbnü'l-Arabî, ilim yolculuğuna çıkma isteğini, bütün yaşadıklarına rağmen, ayrıca ilim aşkına bağlamaktadır.³³ Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ b. Beşkûvâl (ö. 578/1183), 516/1122 yılında İşbîliye'de İbnü'l-Arabî ile olan buluşmasında İbnü'l-Arabî'nin kendisine babasıyla birlikte 485/1092 yılında Rebîülevvel ayında ilim yolculuğuna çıktığını aktarmaktadır.³⁴

6. İlim Yolculuğuna Çıkış

İspanya topraklarından başlayan ve Kuzey Afrika üzerinden gerçekleştirilen yolculukta ilk olarak 485/1092 yılında³⁵ babasıyla birlikte Endülüs topraklarında Mâleka'ya (Malaga) uğradıklarını ifade eden İbnü'l-Arabî, daha sonra Gırnata'dan (Granada) yine İspanya'da bir sahil kenti olan ve Müslümanların kurduğu el-Meriye (Almeria) şehrine geçtiklerini söylemektedir. el-Meriye'de bir gemiye binerek Cezayir'de liman şehri Bicâye'ye geçen İbnü'l-Arabî,³⁶ uğradıkları yerlerde karşılaştığı bilginler, ilim meclisleri ve izlenimleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Deniz yoluyla Bone'ye, oradan Tunus'a ulaşan İbnü'l-Arabî, Tunus'ta Sûse, el-Mehdiyye ve Kayrevan şehirlerine uğramış oralardaki bilginlerle buluşmalar gerçekleştirmiş,³⁷

³⁰ İbnü'l-Arabî, *Tertibü'r-rihle*, 191; a.mlf., *Kânûnü't-te'vîl*, 419 vd.

³¹ İbnü'l-Arabî, *Kânûnü't-te'vîl*, 422.

³² İbnü'l-Arabî, *Tertibü'r-rihle*, 191 vd.; a.mlf., *Kânûnü't-te'vîl*, 420.

³³ İbnü'l-Arabî, *Tertibü'r-rihle*, 192 vd.

³⁴ Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ b. Beşkûvâl, *Kitâbü's-Sıla fi târîhi eimmeti'l-Endelüs*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî (Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Mısri, 1410/1989), 2/856.

³⁵ İbnü'l-Arabî, *Sirâcü'l-mürîdîn*, 3/264.

³⁶ İbnü'l-Arabî, *Tertibü'r-rihle*, 193 vd.; a.mlf., *Kânûnü't-te'vîl*, 423 vd.

³⁷ İbnü'l-Arabî, *Tertibü'r-rihle*, 196 vd.; a.mlf., *Kânûnü't-te'vîl*, 426 vd.

Bicâye'de Ebû Abdullah Muhammed b. Ammâr el-Mayorkî el-Külâî'den (الكلاعي), el-Mehdiye'de Ebü'l-Hasen İbnü'l-Haddâd el-Havlânî'den dersler almıştır.³⁸

7. İbnü'l-Arabî Mısır'da/İskenderiye-Kahire

Hicaz'a gitmek üzere deniz yoluyla yolculuklarına devam eden İbnü'l-Arabî ve babası Mısır'a ulaşmışlardır. Yüzlerce kilometrelik mesafeyi aşip önce İskenderiye'ye sonrasında Kahire'ye giden İbnü'l-Arabî, babasıyla İskenderiye emirine üç gün misafir olmuşlardır.³⁹ Kahire'ye 485/1092 senesinde gelen ve Mısır'daki ilmî durumdan çok da memnun olmadığı anlaşılan İbnü'l-Arabî, oradaki bazı bilginlerden dersler aldığı gibi farklı mezhep mensuplarıyla da münazaralarda bulunmuştur.⁴⁰ O sırada Mısır'da hâkim olan Fâtımîler'in Sünnî düşüncüyü baskı altında tutmaları sebebiyle burada sadece sekiz ay kalıp Kudüs'e (486/1093) geçmiştir.⁴¹ Mısır'da Kadı Ebü'l-Hasen el-Hılâî (الخلي), Ebü'l-Hasen b. Müşrif ve Muhammed b. Abdullah b. Dâvûd el-Fârisî'den dersler alan İbnü'l-Arabî, İskenderiye'de el-Enmâtî'den dersler almıştır.⁴²

İbnü'l-Arabî, Kahire hatıraları bağlamında Kur'an'ı güzel sesle okuma sadedinde Amr b. Âs Camii ve Karâfe'de (Kahire'de) kurrânın Kur'an okuyuşunu dinlerken sanki âyetleri yeni dinliyormuş gibi bir hisse kapıldığını söylemektedir.⁴³ Sebe sûresi 13. âyetin tefsirinde İskenderiye'deki izlenimlerini aktaran yazar,⁴⁴ Müzzemmil sûresinin tefsirinde orada başından geçen başka bir olaya yer vermektedir.⁴⁵ İbnü'l-Arabî, Kur'an'ı güzel okumayla ilgili olarak Bağdat'taki hatırasına da yer vermekte, orada bulunduğu sırada Basra kurrânının şeyhinden Burûc sûresini dinlediğinde adeta eyvânın üzerlerine çöktüğünü aktarmaktadır.⁴⁶

³⁸ İbnü'l-Arabî, *Tertîbü'r-rihle*, 194, 197; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 2/28.

³⁹ İbnü'l-Arabî, *Tertîbü'r-rihle*, 198 vd.; a.mlf., *Kânûnü't-te'vîl*, 428.

⁴⁰ İbnü'l-Arabî, *Tertîbü'r-rihle*, 202; a.mlf., *Kânûnü't-te'vîl*, 432.

⁴¹ Ahmet Baltacı, "İbnü'l-Arabî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 20/488-491.

⁴² Kâdî İyâz, *Ğunye*, 66 vd.

⁴³ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/4.

⁴⁴ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/9.

⁴⁵ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/325.

⁴⁶ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/5.

8. Kudüs'e Varış

Hiç şüphesiz İbnü'l-Arabî'nin ilim yolculuğunda Kudüs'ün bambaşka bir yeri vardır. Kahire'den Şam diyarına doğru yola çıkan İbnü'l-Arabî, mukaddes topraklara yani Mescid-i Aksâ'ya ulaşınca bilginin dolunay haliyle kendisine görüldüğünü ve üç yıldan fazla bir zaman onun ışığıyla aydınlandığını söylemektedir. Mescid-i Aksâ'ya girdiğinde kıldığı namazdan sonra Bâbülesbât'taki Şâfiî medresesine gittiğini ifade eden İbnü'l-Arabî, bu gidişinin Şâfiî bilginlerinin toplanma gününe denk geldiğini ve ilim talebelerinin hocalarının huzurunda aralarında gerçekleştirdikleri geleneksel münazaraya katıldığını söylemektedir.⁴⁷

Kudüs'e yerleşen İbnü'l-Arabî, babasına, hacca gitmek istiyorsa gidebileceğini, kendisinin ise Kudüs'te kalarak buradaki bilginlerden ders almak istediğini, öğrendiklerini kendisine prensip edinerek ilimde yükselişe vesile kılmak düşüncesinde olduğunu söylemiştir.⁴⁸ Babası, oğlunun Kudüs'te ilim öğrenme arzusunu Turtûşî'ye anlatıp ondan da olumlu cevap alınca baba oğul Kudüs'te kalmaya karar vermişlerdir.⁴⁹ Kendisi gibi Endülüslü olan ve İbn Ebû Rendeka olarak bilinen hocası Ebû Bekr Muhammed b. Velîd b. Muhammed b. Halef el-Fihri et-Turtûşî (ö. 520/1126)⁵⁰ ile görüşen İbnü'l-Arabî, hocasının Mescid-i Aksâ'da el-Ğuveyr denilen yerde sürekli ikamet ettiğini ve burasının Esbat Kapısı ile Zekeriya Mihrabı arasında bir yer olduğunu ifade etmektedir. Turtûşî'nin konuşmalarını dinleyen ve onun yaşantısına şahit olan İbnü'l-Arabî, kalbinin son derece tatmin olduğunu söylemektedir.⁵¹

İbnü'l-Arabî, ilim yolunda bütün kapıların hocası Turtûşî'nin vesilesiyle kendisine açıldığını, ilim ve amel açısından Allah'ın kendisini ondan faydalandırdığını ve onun eliyle en büyük dileğini kolaylaştırdığını söylemektedir. Mescid-i Aksâ'yı kendine sığınak edinen İbnü'l-Arabî, dünyaya aldirmeden, insanlarla fazla muhatap olmadan gece gündüz durmaksızın Kubbetüssilsile'de ders çalıştığını söylemektedir. İçerisinde bulunduğu durumdan memnun olan İbnü'l-Arabî, kendisi için hem güneşin hem de

⁴⁷ İbnü'l-Arabî, *Tertîbü'r-rihle*, 203; a.mlf., *Kânûnü't-te'vil*, 433.

⁴⁸ İbnü'l-Arabî, *Tertîbü'r-rihle*, 204; a.mlf., *Kânûnü't-te'vil*, 434.

⁴⁹ İbnü'l-Arabî, *Tertîbü'r-rihle*, 205; a.mlf., *Kânûnü't-te'vil*, 435.

⁵⁰ Muharrem Kılıç, "Turtûşî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 41/430-431.

⁵¹ İbnü'l-Arabî, *Tertîbü'r-rihle*, 205; a.mlf., *Kânûnü't-te'vil*, 435.

dolunayın Zeytindağı ve Dâvûd Mihrabı gibi iki değerli mekân üzerinde doğup battığını söylemektedir.⁵² Kudüs'te geçen zamanı ve durumunu bu sözlerle özetleyen İbnü'l-Arabî, Kudüs'te ders aldığı hocasından *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinde sıklıkla söz etmektedir.⁵³

9. Kudüs'te Nizâmiye Medreseleri

İbnü'l-Arabî'nin ilim tahsili için bulunduğu sırada Kudüs, Selçukluların yönetiminde bulunmaktaydı. Pek çok yerde olduğu gibi Kudüs'te medreseler açılmış, bilginlere büyük değer verilmiştir. Bir eğitim seferberliği başlatan büyük Selçuklu veziri Ebû Alî Kıvâmüddîn Hasen b. Alî b. İshak et-Tûsî Nizâmülmülk (ö. 485/1092), Irak ve Horasan bölgelerinde en ücra yerlere kadar pek çok medrese açmış, büyük paralar harcamıştır.⁵⁴ Bazıları tarafından, harcanan paralarla askerın Konstantiniyye'nin surlarına bayrak dikebileceği söylenince, Nizâmülmülk: "Ben, Allah ordusu denilen bir ordu kurdum. Senin askerlerin gece uyurken, gecenin askerleri ayakta Rablerinin huzurunda saf saf durur, gözyaşlarını akıtırlar. Sana ve askerlerine dilleriyle dua ederler. Sen ve askerlerin onların himayesinde yaşıyor, dualarıyla uykuya dalıyor ve onların bereketiyle yağmur görüyor ve rızıklanıyorsunuz" diye cevap vermiştir.⁵⁵

10. Bereketli Kudüs Günlerinde İlim Tahsili

İbnü'l-Arabî'nin önemli eseri *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı tefsirini diğerlerinden ayıran özelliklerden biri de yazarın zaman zaman özellikle de Endülüs'ten çok ilim tahsili sırasında Kudüs, Dımaşk ve Bağdat gibi yerlerde yaşamış olduğu bazı hatıralara yer vermesidir. Yazarın Endülüs'ten Kudüs'e ve gezip gördüğü

⁵² İbnü'l-Arabî, *Tertîbü'r-rihle*, 205; a.mlf., *Kânûnü't-te'vil*, 435 vd.

⁵³ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/228, 551.

⁵⁴ Selçuklular'ın Kudüs'e hâkim oldukları yirmi beş yıl içerisinde Şâfiî âlimlerinden Nasr b. İbrâhîm el-Makdisî, Nasriyye Medresesi'ni kurmuş, ardından bir Hanefî medresesi kurulmuştur. Ebü'l-Ferec eş-Şîrâzî, Hanbelî mezhebi doğrultusunda dersler vermiştir. Bu dönemde İslâm dünyasının çeşitli yörelerinden çok sayıda meşhur âlim Kudüs'e gelmeye başlamıştır. Bunlar arasında Endülüs'ten İbn Ebû Rendeke et-Turtûşî, Tus'tan Ebû Hâmid el-Gazzâlî ve İşbîliye'den (Sevilla) Ebû Bekir İbnü'l-Arabî de bulunmaktaydı. 486'da (1093) Kudüs'ü ziyaret eden İbnü'l-Arabî burada üç yıl süreyle ilim tahsili için kalmıştır. Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî ve İbnü'l-Kayserânî'yi de Kudüslü meşhur âlimler arasında zikretmek gerekir. Casim Avcı, "Kudüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/329.

⁵⁵ Corcî Zeydân'ın *Târihü't-temeddüni'l-İslâmî* adlı eserinden bu bilgiyi aktaran Zekî Mübarek, Zeydân'ın *Siracül-Mülûk*'tan naklettiğini söylemektedir. Zekî Mübarek, *el-Ahlâk inde'l-Gazâlî* (Mısır: Matabaatu'r-Rahmaniyye, ts.), 16-17.

diğer önemli mekânlar hakkında bilgiler sunması yaşadığı döneme ışık tutması bakımından önem arz etmektedir. Üç yılını geçirdiği Kudüs hakkındaki izlenimlerine de eserlerinde yer veren yazar, katıldığı ilim meclisleri, hocaları, ders esnasında yaşananlar, görüştüğü bilginlerle arasında geçen konuşmalar, bilginlerin bizzat kendilerinin yaşadıkları hatıralara yer verdiği gibi Kudüs'te bulunan bazı peygamberlerin kabirlerinin yanı sıra Dâvûd Mihrabı gibi mekânlar hakkında da bilgiler vermiştir.

Kudüs, İbnü'l-Arabî'nin yaşadığı dönemde bilginlerin görüşlerini rahatlıkla dile getirdikleri, farklı din ve mezheplere mensup insanların bir araya gelip fikir alışverişinde buldukları ve ilmî münazaraların yapıldığı bir ilim merkeziydi. Kudüs'te, İbnü'l-Arabî'nin aktardığına göre, Hanefî ve Şâfiî diye isimlendirilen iki medrese ve ekol bulunmaktaydı. İlimin son derece canlı tutulduğu bu medreselerde ilmî tartışmalar yapılmakta, fikir alışverişinde bulunulmaktaydı. Bu çerçevede ilim öğrenmek için her gün Hanefî ve Şâfiî medreselerine uğradığını söyleyen İbnü'l Arabî, bilginler arasında gerçekleşen münazaralara iştirak etmekte, Kudüs'te ilim öğrenmeye başlamasının beşinci veya altıncı ayında tartışılan konulara kendisi de katılmak suretiyle düşüncelerini ortaya koymaya çalışmaktaydı.⁵⁶ İbnü'l-Arabî, bu bağlamda Bakara sûresi 227. âyetin tefsirinde münazara yoluyla konuyu anlamak için önce Tâciye sonra da aynı amaçla Nizâmiye Medresesi'nde⁵⁷ kaldığını söylemektedir.⁵⁸

İbnü'l-Arabî, zaman içerisinde kendisinin de dâhil olduğu bir mesele hakkında ortaya koyduğu görüşlerini hocası Fihri'nin⁵⁹ beğendiğini ve yanında bulunan Atâ isimli şahsa: "Bizim civciv kabuklarını kırdı.", dediğini aktarmakta, Atâ isimli

⁵⁶ İbnü'l-Arabî, *Tertibü'r-rihle*, 205 vd.; a. mlf., *Kânûnü't-te'vîl*, 436.

⁵⁷ Her ne kadar Selçukluların hâkimiyetinde bulunan "Kudüs, Halep, Dimaşk, Konya ve Hârizm bölgesinde de Nizâmiye Medreselerinin bulunduğu rivayet edilirse de haklarında yeterli bilgi yoktur. Bunların bir kısmının Nizâmülmülk'ün ölümünden sonra kurulduğu ve Nizâmiye medreseleri örnek alınarak yapıldığı için bu adla anıldığı söylenebilir", Abdülkerim Özyayın "Nizâmiye Medresesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007) 33/190 vd., denilse de yukarıda görüldüğü üzere, İbnü'l-Arabî, Kudüs'te Nizâmiye Medreselerinden bahsetmektedir. Yine İbnü'l-Arabî'nin kaydettiğine göre, yüksek düzeyde dinî eğitim veren birçok ders halkasının yanında Hanefî ve Şâfiî mezheplerine göre eğitim veren iki Nizâmiye Medresesinin varlığından bahsedilmektedir. Baltacı, "İbnü'l-Arabî", 20/488-491.

⁵⁸ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/247.

⁵⁹ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinde Mescid-i Aksâ'da ders aldığı hocasından sıkça bahsetmektedir. 2/228, 551.

şahsın ise: “Hatta uçtu.”, diye karşılık verdiğini haber vermektedir. İbnü’l-Arabî, Kerrâmiyye, Mu’tezile ve Müşebbihe mensuplarıyla buluşmalar gerçekleştirdiği gibi Yahudi bilginlerle de görüşmeler yapmıştır.⁶⁰ O, bu bağlamda hocası Fihri ile et-Tüsterî adlı Yahudî bilgin arasında geçen tartışmaya kitabında yer vermektedir.⁶¹

11. Kudüs’te Türkler

İbnü’l-Arabî, Kudüs’teki izlenim ve hatıralarından birine İhlâs sûresinin tefsirinde yer vermektedir. O, Asr-ı saâdette her rek’atta İhlâs sûresini okuyan kişinin durumunu anlatan ilgili rivayete kitabında yer verdikten sonra benzer bir örnek olarak Bâbülesbât’ta şahit olduğu uygulamayı nakletmektedir. İbnü’l-Arabî, Mescid-i Aksâ’da sayıları yirmi sekizi bulan imam bulunduğunu ve bunlardan birinin Ramazan ayında Türklere teravîh namazı kıldırıldığını ve her rek’atta Fâtiha ve İhlâs sûresini okuduğunu, bunun da onlara bir kolaylık ve teravîhin faziletine teşvik için yapıldığını söylemektedir.⁶²

İbnü’l-Arabî’nin Kudüs anılarından biri de şöyledir: İbnü’l-Arabî, Beytülmakdis’te Babülahdar ile Hıttâ Kapısı arasında hocaları Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman el-Mağribî ez-Zâhid ile birlikte namaz kıldıklarını, namazı bitirip selam verdiklerinde ise hocalarının sağında duran iki kişinin namazı güzel kılma hususunda tartıştıklarını aktarmaktadır. Kendi aralarında tartışırken biri diğerine: “Sen namazda hata yaptın, karganın gagalaması gibi namaz kıldın.”, derken diğeri: “Tam aksine güzel kıldım.”, şeklinde cevap verdi. Bu sefer itiraz eden kişi, Ebû Abdullah’a: “Yanında değil miydi? Namazı nasıl kıldı?” diye sorunca, Ebû Abdullah: “Bilgim yok, ben insanlar ve kıldıkları namazlarıyla değil de kendi namazımla ilgileniyordum.”, cevabını verdi. Bunun üzerine o kişi mahcup oldu. Orada hazır bulunanlar verilen cevap karşısında şaşkınlıklarını gizleyemediler.⁶³

İbnü’l-Arabî, Kudüs’te yaşadığı diğer bir hatırasına Hicr sûresi doksan sekizinci âyetin tefsirinde yer vermektedir. Buna göre, Beytülmakdis’te Zekeriya Mihrabında Ramazan ayında teravîh kılarken söz konusu âyeti okuyunca

⁶⁰ İbnü’l-Arabî, *Tertîbü’r-rihle*, 205 vd.; a.mlf., *Kânûnü’t-te’vîl*, 437.

⁶¹ İbnü’l-Arabî, *Tertîbü’r-rihle*, 207; a.mlf. *Kânûnü’t-te’vîl*, 438.

⁶² İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 4/467.

⁶³ İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 3/313 vd.

imamın secdeye gittiğini ve kendisinin de imamla birlikte secde yaptığını aktarmaktadır.⁶⁴

12. Horasan'dan Kudüs'e Ziyarete Gelen Bilginler

İbnü'l-Arabî, 487/1094 yılında Horasan'dan bazı bilginlerin Hz. İbrâhîm'in kabrini ziyaret etmek ve Mescid-i Aksâ'da namaz kılmak için Kudüs'e geldiklerini aktarmakta, isimlerine yer verdiği bilginlerin üstün derecelere sahip olduklarına şahit olduğunu da ayrıca belirtmektedir.⁶⁵ İbnü'l-Arabî'nin aktardığına göre, Kudüs'e gelen bilginlerden biri de Hanefî mezhebinin önde gelen büyüklerinden Hüseyin b. Ahmed b. Hüseyin ez-Zevzenî'dir. İbnü'l-Arabî, es-Sahra'nın haremindedir oranın âlimlerinin de hazır bulunduğu mecliste onunla görüştüğünü aktarmaktadır.⁶⁶

13. Beytülmakdis ve Beytullahim İzlenimlerinden

İbnü'l-Arabî, üç yıl kaldığını söylediği Beytülmakdis'te cuma günlerinde icâbet saatini gözleyen ve orada ibadet eden birisi olduğunu haber vermektedir. Söz konusu şahıs, örneğin o gün cuma ise fecir vaktinden kuşluk vaktine kadar Rabbiyle baş başa kalır, sonra oradan ayrılıp giderdi. İkinci cumada bu sefer kuşluk vaktinden zeval vaktine kadar, üçüncü cumada zevalden ikindi vaktine kadar, dördüncü cumada ikindi vaktinden gün batımına kadar Rabbiyle baş başa kalırdı. Böylece dört cuma gününde icâbet saatini yakalamış olurdu ki insanlar, onun bu yaptığını hoş karşılardı.⁶⁷

İbnü'l-Arabî, 485/1092 tarihinde Beytullahim'e gittiğini, orada Hıristiyanların mabetlerinde içinde kurumuş bir kütük bulunan mağara gördüğünü aktarmaktadır. Ruhbanlar, bu kütüğün ittifakla Meryem'e ait kütük olduğunu söylemektedirler. İbnü'l-Arabî, 492/1099 yılında Muharrem ayında Rumların istilalarından altı ay önce Beytullahim'e tekrar gittiğinde ise kütüğün yerinde olmadığını ve mağaranın boş olduğunu söylemektedir. Ruhbanlara durumu

⁶⁴ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/115.

⁶⁵ İbnü'l-Arabî, *Tertibü'r-rihle*, 208; a.mlf., *Kânûnü't-te'vil*, 438 vd.

⁶⁶ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed ez-Zevzenî'nin vefat yılı 486/1093 olarak verilse de bu tarih, İbnü'l-Arabî'nin verdiği tarihle çelişmektedir. Bk. Ahmet Özel, "Zevzenî, Hüseyin b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/312-313. Ayrıca bk. İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/90.

⁶⁷ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/172.

sorduğunda, kütüğün çürüyüp düştüğü, cevabını aldığını aktarmaktadır. Kütük ortadan kaybolana kadar insanlar şifa maksadıyla onu kesiyorlardı.⁶⁸

14. Kudüs'te Önemli Bazı Mekânlar

14.1. Peygamber Kabirleri

İbnü'l-Arabî, Beytülmakdis ve civarında bulunan yerler arasında Hz. Yûsuf'un kabrini zikretmektedir. Hz. Yûsuf'un kabrini, 487/1094 yılında Ceyrun/Hebron/Halîl köyünde ziyaret ettiğini orada huzurlu günler geçirdiğini, münazara ve mukabele yöntemiyle ders çalıştığını söylemektedir. Hz. Yûsuf'un kabrinin bulunduğu köyün İbrâhîm Halîl'e ait Ceyrûn köyü olduğunu ve Mescid-i Aksâ'ya altı fersah uzaklıkta bulunduğunu beyan eden yazarımız, dağın tepesinde Hz. İbrâhîm'in ibadetini yaptığı Beytü Râme adlı mekânın bulunduğunu söylemektedir.⁶⁹ İbnü'l-Arabî'nin naklettiğine göre, köyün ortasında surlarla çevrili sağlam binalar, tam ortasında da bir mescid bulunmaktadır. Batı yönünde kibleye gelen tarafta Hz. İshak, yine aynı yönde Hz. İbrâhîm Halîl, batı yönündeki el-Cevvânî denilen tarafta benzer şekilde Hz. Ya'kûb'un kabri bulunmaktadır. Bunların karşısında doğu tarafında eşit bir şekilde eşlerinin kabirleri gelmektedir. Her kabrin üzerinde uzunluk, en ve derinliği bulunan büyük bir taş bulunmaktadır. Her ne kadar yazar, *Tertîbü'r-rihle* adlı eserinde ilgili yerler hakkında detaylı bilgiler verdiğini söylese de bu bilgiler kitabın elimizde mevcut olan kısmında bulunmamaktadır.⁷⁰

İbnü'l-Arabî, Halîl şehrindeki avlunun dışında kalan kısmın ön tarafında tek başına Hz. Yûsuf'un kabrinin bulunduğunu, burada annesiyle birlikte sırayla hizmet eden bir görevlinin olduğunu da ayrıca ifade etmektedir. Hz. Yûsuf'un kabrinin şekil bakımından diğer kabirlere benzediğini ifade eden yazar, Mâlik'in kavlinden dolayı bu konuda söylenen en sahih bilginin bu olduğunu söylemektedir. Zira o, kendisinin gördüklerine benzer şeyler anlatmıştır.⁷¹ İbnü'l-Arabî'nin zikrettiği diğer bir kabir ise, Hz. Yûnus'un kabridir. Hz. Yûnus'un kabrini Mescid-i Aksâ'dan Hz. İbrâhîm'in kabrine giderken Celcûn/Celcûl (Halhul) köyünde sayamayacak kadar defalarca ziyaret ettiğini

⁶⁸ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/250.

⁶⁹ İbnü'l-Arabî, bir taraftan burada gece gündüz konakladığını, itikâfa girip Allah'ın adını açık gizli zikrettiğini, namaz kılp Kur'an okuduğunu söylerken diğer taraftan buradan ayrılırken yaşadığı hüznü de ayrıca dile getirmektedir. İbnü'l-Arabî, *Sirâcü'l-mürîdîn*, 4/315 vd.

⁷⁰ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/73 vd.

⁷¹ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/74.

söyleyen İbnü'l-Arabî, orada gecelediğini, onun muhabbetiyle Allah'a takarrüpte bulunduğunu, onun kabrinin yanında çokça ders çalıştığını ifade etmektedir.⁷²

14.2. Dâvûd Mihrabı

İbnü'l-Arabî'nin kitaplarında hakkında bilgi verdiği mekânlardan biri de Dâvûd Mihrabı'dır. Söz konusu mihrabı Beytül-Makdis'te gördüğünü söyleyen İbnü'l-Arabî, büyük bir yapı olmasının yanı sıra kazma işlemeyen son derece sert taşlardan yapıldığını da ayrıca belirtmekte, mihrap ve çevresindeki yapılar hakkında da geniş bilgiler sunmaktadır.⁷³

14.3. Mâide Taşı

İbnü'l-Arabî, Kudüs'te Tûr-ı Zeytâ/Zeytindağı'nda bulunan "Mâide"yi defalarca gördüğünü ve üzerinde gece gündüz yemek yediğini, orada gizli ve açık Allah'ı zikrettiğini söylemektedir. Yüksekliğinin insan boyundan bir karış kısa olduğunu belirten yazar, taşın son derece sert ve kazma işlemez olduğunu belirtmektedir. Yazarımız, halk arasında, burada bulunanların maymun ve domuz mesh olduklarında taşın da mesh olduğu düşüncesinin olduğunu aktarmaktadır. Ancak o, bu konudaki kendi düşüncesini açıklarken onun yerden alınan bir kaya parçası olduğunu ve gökten inen sofraya için kesilip hazırlandığını söylemektedir. Etrafındaki bütün taşlar da benzer taşlardır.⁷⁴

15. Nabluslu Kadınlar

İbnü'l-Arabî, Ahzâb sûresi 32-33. âyetlerin tefsirinde, birkaç ay kaldığı ve Hz. İbrâhîm'in ateşe atıldığı yer olduğunu söylediği Nablus'la ilgili şu izlenimlerine yer vermektedir. Taşrada bin kadar köy ziyaret ettiğini söyleyen yazar, Nabluslu kadınlar kadar ailelerine sahip çıkan ve aynı zamanda onlardan daha iffetli kadınlar görmediğini söylemektedir. Nabluslu kadınları gündüz vakti yollarda asla görmediğini, sadece cuma günleri dışarı çıktıklarını, caminin onlarla dolduğunu, namaz bitince evlerine döndüklerini, diğer cumaya kadar hiçbirisinin dışarıda görünmediğini söylemektedir. Diğer köylerde ise kadınların ziynetleriyle dışarı çıkıp gezdiklerini söyleyen yazar, Mescid-i

⁷² İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/35 vd.

⁷³ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/6, 243.

⁷⁴ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/4.

Aksâ'da itikâflarından şehit olana kadar oradan çıkmayan iffetli kadınlar gördüğünü de ayrıca aktarmaktadır.⁷⁵

16. Kudüs'e Veda Dımaşk'a Yolculuk

Kudüs'te üç yıl boyunca gece gündüz demeden ilim tahsil eden İbnü'l-Arabî,⁷⁶ Kudüs dışında Filistin topraklarındaki diğer bazı şehirlerde de bulunmuştur. Askalân şehrinde altı ay kadar bir zaman geçiren ancak oradaki durumdan pek memnun olmayan yazar, zaten burada kalmak istemeyen babasının yanına gelerek artık ayrılma vakitlerinin geldiğini söylemiş, baba oğul Askalân'dan ayrılarak deniz yoluyla sahil şehri Akkâ'ya, Akkâ üzerinden Dımaşk'a 137 km uzaklıktaki Filistin/Taberiye'ye sonrasında ise Havrân'a geçerek oradan Dımaşk'a varmışlardır.⁷⁷

17. İbnü'l-Arabî'nin Gözüyle Dımaşk

Babasıyla birlikte Dımaşk'a gelip yerleşen İbnü'l-Arabî, Dımaşk'a hayran kalmıştır. Bu hayranlığını Fecr sûresi 6 ve 7. âyetlerin tefsirinde "sütunlarla dolu İrem" in neresi olduğu sadedinde şunları söylemektedir: "Onun Dımaşk ve İskenderiye olduğu söylenmiştir ki, doğrusu onun Dımaşk olduğudur. Ülkelerde onun bir benzeri yoktur. Meryem ona sığınmış, Âdem orada yaşamıştır. Dağın batı tarafında taşın üzerinde Habil'in kanı vardır. Aradan geçen zaman onu etkilememiş ve kaybolmamıştır. İçi dışı gibidir. Biri en yukarıda diğeri en aşağıda olmak üzere dokuz akarsuyun ayırdığı iki şehir vardır. Kasabanın bir⁷⁸, caminin bir akarsuyu⁷⁹ vardır. Kalanları beldeye aittir. Yerin üstünden nehirler aktığı gibi yerin altında da akarsular vardır. Yerin altında yapılmış olan kanal/kizâme, yol, ev, çarşı ve hamamlarda gece gündüz demeden sürekli ve devamlı olarak sular akar durur. Mekân sahipleri su vesilesiyle gelen bolluğu değerlendirmişlerdir. Hatta ocaklarının üzerinde su dolabı vardır. Şöyle ki: yemek piştiği zaman bir tabağa konulur ve dolaba gönderilir. Oradan insanların

⁷⁵ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/569; a.mlf., *Sirâcü'l-mürîdîn*, 4/319 vd.

⁷⁶ İbnü'l-Arabî, otuz ay boyunca, Mescid-i Aksâ'da ibadet edenler, itikâfa girenler ve âlimlerle - ki bunlardan bilinenlerden üç bini bir sabah vakti kılıçlarla biçilmiştir- birlikte ibadet ettiğini söylemekte ve bütün olanlardan sonra hangi hayatın tadının olacağını ve hangi emelin yeniden başlayacağını üzümlere ifade etmektedir. İbnü'l-Arabî, *Sirâcü'l-mürîdîn*, 1/19 vd., 4/432.

⁷⁷ İbnü'l-Arabî, *Tertîbü'r-rihle*, 213 vd.; a.mlf., *Kânûnü't-te'vîl*, 443 vd.

⁷⁸ وللقصبة نهر

⁷⁹ وللجامع نهر

oturdukları yere gider ve böylece sofraya konulurdu. Sonra tabak diğer taraftan boş olan fırına gönderilirdi. Sonra diğeri dolu bir halde gönderilirdi. Yemek tamamlanana kadar bu böyle devam ederdi. Yollarda toz artmaya başlayınca su işlerine bakan görevli, akarsuyun çarşılara ve koyun ağıllarına yönlendirilmesini emreder ve yerler sulanırdı. Hatta çarşı ve yollarda bulunan insanlar dükkânlara girmek zorunda kalırlardı. Tozlar temizlenince sucu kanalların ağzını kapatırdı. Serin havası ve temiz toprağı üzerinde yollarında yürüdüm. (Dimaşk'ta) Ceyrûn b. Sa'd b. Âd/Ubâde kapısı vardır.⁸⁰ Yanında ise büyük bir kubbe ve zamanı bilmek için vakitleri gösteren saatler vardır. Onun üzerinde dünyada benzeri olmayan el-Ferâdis kapısı vardır ki orası yalnızlıktan kendisine kaçtığım, tek başıma ders çalışmak ve okumak için kaldığım yerdir. Dimaşk şehrinde meyvelerin toplandığı, arzulanen Gûta denilen yer vardır. Orada sular akar, ondan meyveler devşirilir. İskenderiye'de iç ve dış olarak sütunlar üzerine yapılmış fener gibi acayip yapılar olsa da onun benzerleri vardır. Oysa Dimaşk'ın bir benzeri yoktur.”⁸¹

İbnü'l-Arabî, Mü'minûn sûresi 50. âyetin tefsirinde Meryem'in sığındığı yer bağlamında insanlar arasında yaygın olarak gördüğü ve kesin olarak belirledikleri yerin Dimaşk olduğunu aktarmaktadır. Dimaşk'ın batı tarafındaki dağın başında içe doğru meyilli yüksek bir yer vardır ki oradan büyük akarsular çıkmaktadır. Her çeşit güzel meyvenin yetiştiği bu yerde ziyaret edilip ibadet edilen bir mescid yapılmıştır. İbnü'l-Arabî, Hz. İsa'nın, daha önce de belirttiği üzere, Beytullahim'de doğduğunu, kütüğü de orada gördüğünü söylemektedir.⁸²

İbnü'l-Arabî, Tevbe sûresi 28. âyetin tefsirinde Dimaşk'ta gördüğü şu ilginç vakıaya yer vermektedir: “Dimaşk'ta bulunan Emeviyye Camii'nin birisi doğu-Ceyrûn kapısı, diğeri de batı olmak üzere iki kapısı vardı. İnsanlar, ihtiyaç duyduklarında bütün gün boyu iki kapıyı geçiş yolu olarak kullanırlardı. Zimmî birisi buradan geçmek istediğinde ise kapıda durarak bir Müslümanın geçmesini beklerdi. Müslüman birisi geçince zimmî ona: “Seninle geçmeme

⁸⁰ İbnü'l-Arabî, Babu Ceyrûn'da Ebû Muhammed Abdürrezzâk b. Fudayk ed-Dimaşkî'den ders aldığını söylemektedir. *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/504.

⁸¹ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/391 vd. Yazar, *Tertibü'r-rihle*'de Dimaşk hakkında bilgiler verdiğini söylese de kitabın elimize ulaşan kısmında söz konusu bilgilere maalesef rastlayamamaktayız.

⁸² İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/320.

izin verir misin?” diye ricada bulunurdu. Müslüman da: “Evet”, cevabını verince, zimmî onunla beraber camiye girerdi. Üzerinde zimmet ehlinin alameti el-ğiyâr bulunan zimmîyi camideki görevli görünce: “Geri dön, geri dön”, diye seslenirdi. Müslüman: “Ben ona izin verdim”, deyince de görevli geçmesine izin verir, ona karışmazdı.”⁸³

18. Dımaşk'ta Ders Aldığı Hocalar

İlim merkezlerinden biri olan Dımaşk'ta pek çok âlimin olduğunu söyleyen İbnü'l-Arabî, başta zamanının bilgini Şâfiî fakihî ve muhaddis Nasr b. İbrâhîm el-Makdisî en-Nablusî'nin (ö. 490/1096) ismini vermektedir ki Buhârî'nin kitabını ondan dinlemiştir. İbnü'l-Arabî, Ümmü Zer' hadisini aldığı diğer ulemânın isimlerine de hatıralarında yer vermektedir.⁸⁴ Ayrıca Ebü'l-Berekât b. Tâvûs, Ebû Saîd ez-Zencânî, Ebü's-Sâid er-Rehâvî, Ebü'l-Kâsım b. Ebi'l-Hasen el-Makdisî, Ebû Muhammed Hibetullah b. Muhammed el-Ekfânî, Ebû Muhammed Abdillâh b. Abdîrrezzâk, Ebü'l-Kâsım en-Nesîb, İbrâhîm b. es-Sakîl, Abdullâh b. Ahmed b. Sâbir, Ahmed b. Selâme b. Yahyâ el-Abbâr, Abdurrahman b. Ahmed b. Sâbir, Abdurrahman b. el-Hinâî, Ebu Abdullâh b. Ebi'l-Alâ, Ebü'l-Fazl İbnü'l-Firât gibi hocalardan dersler almıştır.⁸⁵

19. Dımaşk'tan Bağdat'a Uzanan Yol

İbnü'l-Arabî, ilim yolculuğuna Şam'dan sonra hayatında ayrı bir yere sahip olan Irak'la devam etmiştir. Karşısında hayranlığını gizleyemediği Dımaşk'tan ayrılıp Bağdat'a diğer adıyla Medînetüsselâm'a doğru yola çıkan İbnü'l-Arabî, Dımaşk yakınlarında Dumeyra denilen yere vardıklarında dinlendiklerini daha sonra da 489/1096 yılında Şaban ayında Semâve'den geçtiklerini söylemektedir. el-Atvâ denilen yere vardıklarında ise Ramazan hilalinin görüldüğünü ve babasının insanlarla birlikte tekbir getirdiğini aktaran İbnü'l-Arabî, kendisinin arzusu olan doğuya duyduğu şevkten dolayı batı tarafına bakmak istemediğini söylemektedir.⁸⁶

Babasıyla birlikte 489/1096 yılında Bağdat'a gelen İbnü'l-Arabî, şehirde cuma namazını kıldıktan sonra Nizâmiye Medresesi naibi Hüseyin et-Taberî'nin (ö. 498) ders halkasına katıldığını söylemektedir. Bağdat'ta pek çok ilim meclisine

⁸³ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/470 vd.

⁸⁴ İbnü'l-Arabî, *Tertîbü'r-rihle*, 214 vd.; amlf., *Kânûnü't-te'vîl*, 444 vd.

⁸⁵ Kâdî İyâz, *Ğunye*, 66.

⁸⁶ İbnü'l-Arabî, *Tertîbü'r-rihle*, 215 vd.; a.mlf., *Kânûnü't-te'vîl*, 446 vd.

katılan İbnü'l-Arabî, orada karşılaştığı bilginlerin isimlerini vermekle birlikte şahit olduğu tartışmalı fikhî meseleler hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır.⁸⁷ Özellikle Ebû Bekr Fahrü'l-İslâm Muhammed b. Ahmed eş-Şâşî el-Fârikî (ö. 507/1114)⁸⁸ ve diğer âlimlerle konuşup meclislerine devam etmesi neticesinde kendisi için “şemsü'l-mearif”in doğduğunu söyleyen İbnü'l-Arabî, aradığı şeyin bu, beklediği vaktin de bu vakit olduğunu söylemektedir. O, öğrendiklerini kayda geçirdiği gibi, dinlediklerini de anlamıştır.⁸⁹

İbnü'l-Arabî, ilim öğrenme aşkı hakkında Bağdat'ta yaşayıp gördükleri arasında Maide sûresi 89. âyetin tefsirinde⁹⁰ şöyle bir nükte zikretmektedir: “Ebü'l-Fazl el-Merâğî adlı bilgin Bağdat'ta ilim öğrenmekteydi. Memleketinden kendisine mektuplar geliyor, o ise, içlerinde kendisini rahatsız edecek bir durum veya ilim öğrenme isteğine mani olacak bir şey olur diye mektuplardan hiçbirini okumadan bir sandığa bırakıyordu. Aradan beş yıl geçip ilim olarak istediğine ulaşıncaya memleketine dönmek için hazırlıklara başlar. Kitaplarını orta yere koyduktan sonra kendisine gelen mektupları çıkartıp bazılarını okur. Mektupları okuyunca anlar ki, eğer onları kendisine ulaştıklarında hemen açıp baksaydı ilimden tek harf bile öğrenemeyecekti. Bunun üzerine Allah'a şükreder. Eşyalarını hazırladıktan sonra Horasan yoluna çıkmak için el-Halebe kapısına gider. Bu arada kervancı başı kervanın önüne geçer. Kendisi de yanına alacağı eşyaları almak için bakkalın yanında durur. Bakkaldan alışveriş yaparken diğer bir bakkalın şöyle seslendiğini işitir. Vaizin dediğini duydun mu? İbn Abbas aradan bir sene geçse de “inşaallah” demek suretiyle istisnâyı caiz görüyormuş.⁹¹ Bunu duyduğumdan beri aklım hep bununla meşgul ve hala bu konu üzerinde düşünmeye devam ediyorum. Eğer bu doğru olsaydı, Allah Teâlâ, Eyyûb'a *ولا تحنث به وضغثا فاضرب به* *“Eline bir demet sap al da onunla vur, yeminini böyle yerine getir”* (Sâd 38/44) demezdi. Zira istisna ifade eden “inşaallah de” demekten O'nu kim alıkoymalıydı. Ebü'l-Fazl Merâğî, bu konuşmayı duyduğunda, ilim yönünden bakkalları bile bu seviyede olan bir memleketi bırakıp Merâğa'ya dönüyorum? Bunu asla yapmayacağım, diyerek

⁸⁷ İbnü'l-Arabî, *Tertîbü'r-rihle*, 216 vd.; a.mlf., *Kânûnü't-te'vil*, 447 vd.

⁸⁸ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/217.

⁸⁹ İbnü'l-Arabî, *Tertîbü'r-rihle*, 218 vd.; a.mlf., *Kânûnü't-te'vil*, 449.

⁹⁰ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/154.

⁹¹ Buradaki mesele, yeminin “inşaallah” ihtimali bir şarta bağlanması ile ilgilidir.

bineğini kervandan çözüp geri çevirdi. Ebü'l-Fazl Merâğî vefat edene kadar Bağdat'ta kalmıştır. Allah rahmet eylesin.”⁹²

20. Büyük Bilge Gazzâlî ile Buluşma

İbnü'l-Arabî, Bağdat'ta bulunduğu sırada Danişmend olarak adını andığı Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) Allah'a yönelmiş, dünyaya sırtını dönmüş bir halde Nizâmiye Medresesinin karşısında bulunan Ebû Said Ribâtına (zâviyesine) geldiğini söylemektedir. Gazzâlî'nin yanına vararak büyük bilgine talebini ileten İbnü'l-Arabî, aradığı yitiğin, yol gösterecek imamın Gazzâlî olduğunu ifade ettikten sonra onunla bir marifet buluşması gerçekleştirdiğini söylemektedir. Gazzâlî'nin anlatılanın çok ötesinde bir şahsiyet olduğuna dikkat çeken İbnü'l-Arabî, Gazzâlî'den son derece övgüyle bahsetmekte, sabah akşam onun derslerine devam ettiğini ifade etmektedir.⁹³ İbnü'l-Arabî, bereketli Şam diyarında bilginler arasında bulunmasının Allah'ın güzel bir işi olduğunu ayrıca belirtmektedir.⁹⁴

Ömer b. Ali b. Osman b. Ömer b. Sâlih es-Sayrafi ed-Dımaşkî'den nakledildiğine göre, İbnü'l-Arabî, Gazzâlî⁹⁵ ile bir buluşması hakkında şunları aktarmaktadır: “Ben, İmâm Gazzâlî'ye bir sahrada rastladım. Üzerinde yamalı bir elbise, elinde

⁹² İbnü'l-Arabî, *Sirâcü'l-mürîdîn*, 4/438 vd.

⁹³ İbnü'l-Arabî, *Tertîbü'r-rihle*, 219; a.mlf., *Kânûnü't-te'vîl*, 450 vd.

⁹⁴ İbnü'l-Arabî, *Tertîbü'r-rihle*, 220; a.mlf., *Kânûnü't-te'vîl*, 451.

⁹⁵ Gazzâlî, 484/1091 yılında Bağdat Nizâmiye Medresesi müderrisliğine tayin edilmiş ve orada dört yıl hocalık yapmıştır. 488/1095 yılında Mekke'ye gitmeye karar veren Gazzâlî, 488 yılının Zilkade ayında (Kasım 1095) Bağdat'tan ayrılmıştır. *Münkız*'daki açıklamalara göre, Gazzâlî, Bağdat'tan Şam'a gitmiş ve iki yıla yakın bir süre orada kalmıştır. Kudüs'e de giden Gazzâlî, bir süre de orada inzivâ hayatı yaşamış, *İhyâü ulûmi'd-dîn*'in bir bölümü olan *er-Risâletü'l-kudsîyye-Kavâidü'l-akâid*'i (İhyâ, 1/107-148) buranın insanları için yazmıştır. Ardından hac farızasını yerine getirmek, Mekke ve Medine'nin bereketinden nasibini almak ve Resûlullah'ı ziyaret etmek düşüncesiyle Hicaz'a giden Gazzâlî, daha sonra vatan hasreti ve çocuklarının daveti üzerine memleketine dönmüştür. *Münkız*'daki açıklamalara daha yakın olan ise, onun Kudüs ve Hicaz seyahatiyle Bağdat ve Horasan'a dönüşü iki yıla yakın bir süre içinde vuku bulmuş olmalıdır. Gazzâlî, 488 yılının (1095) son bir veya iki ayı ile 489 (1096) yılını ve 490'ın (1097) ilk birkaç ayını Suriye-Filistin'de (Şam) geçirdi. Kendisinin “yaklaşık iki yıl” dediği bu süre olmalıdır. Daha sonra Hicaz'a giden Gazzâlî; ardından Bağdat'a döndü. Nitekim Ebû Bekir İbnü'l-Arabî Cemâziyelâhir 490'da (Mayıs-Haziran 1097) onunla burada karşılaştı. Gazzâlî Zilkade 499'da (Temmuz 1106) Nişâbur'a döndü ve buradaki Nizâmiye Medresesi'nde tekrar öğretim görevine başladı. Gazzâlî'nin Bağdat'tan ayrılışı, ardından Kudüs, Şam ve Mekke'ye gidişi hakkındaki farklı tarih ve bilgiler için bk. Mustafa Çağrırcı, “Gazzâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/492 vd.

ucu demirli bir asa, omuzunda deriden bir su tulumu vardı. Hâlbuki ben onu evvelce Bağdat'ta görmüştüm ki, dersinde büyük fazilet sahiplerinden dört yüz kadar kişi hazır bulunmakta idi. Kendisine yanaştım, selam verdim ve dedim ki: 'Ey İmâm! Senin için Bağdat'ta ders ve araştırma ile meşgul olmak bu halden daha hayırlı değil midir?' Bana göz ucu ile hiddetli bir tarzda baktı ve: 'Vakıa ki irade semasında saadet bedri doğunca, visâl güneşi vuslat mağriplerine meyledince', deyip şu şiiri okudu:

ترکت هوی لیلی وسعدی بمعزل وعدت إلى تصحيح أول منزل
ونادت بي الأشواق مهلاً فهذه منازل من تهوى رويدك فأنزل
غزلت لهم غزلاً دقيقاً فلم أجد لغزلي نساجاً فكسرت مغزلي
Ben Leylâ'nın da Sa'dâ'nın da hevasını bırakıp uzaklaştım
İlk menzilin -azimet noktasının- düzeltilmesi için geriye döndüm
Şevk ve aşk bana nidâ ederek: "Dur! İşte
Sevdiğinin menzilleridir, yavaş ol, aşağıya iniver", dedi
Ben onlara -O Bağdat'taki tâliplere- ince bir iplik büktüm
Fakat bu ipliğime bir dokuyucu bulamadım çıkırğımı kırıp
attım."⁹⁶

21. Bağdat'ta Devlet Ricaliyle Görüşme

İbnü'l-Arabî, daha önce kendilerini Endülüs'te iken 483 yılında ticaret maksadıyla ziyaret eden Ebü'l-Hasen el-Mübârek b. Saîd el-Bağdâdî'yi (ö. 490/1097) yanlarında iyi bir şekilde ağırladıklarını, Bağdat'a geldikten birkaç gün sonra Ebü'l-Hasen b. el-Haşşâb'ı er-Reyyâhîn çarşısında gördüklerini söylemektedir. İbnü'l-Arabî, babasıyla arasında geçen konuşmadan sonra durumlarını Amîdüdevle b. Cüheyr'e bildirdiğini söylemektedir. İbnü'l-Arabî, Dımaşk'tan bazı ileri gelenlerin ve kendilerini tezkiye eden ve konumlarını gösteren Dımaşk kadısının mektubunu vezir Amidüdevle'ye (ö. 493/110) getirdiklerini ifade etmektedir. Babasıyla birlikte vezirin huzuruna kabul edilen İbnü'l-Arabî, başta vezir olmak üzere oradakilerin kendilerine gösterdikleri ilgi ve alakadan övgüyle bahsetmektedir.⁹⁷

⁹⁶ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 6/22; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-müfessirîn* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1974), 2/446.

⁹⁷ İbnü'l-Arabî, *Tertîbü'r-rihle*, 222 vd.; a.mlf., *Kânûnü't-te'vil*, 453 vd.

22. Bağdat'ta Ders Aldığı Hocalar

Bağdat'ta başta Gazzâlî olmak üzere Tırâd b. Muhammed ez-Zeynebî, Ebû Abdullah en-Niâîlî, Ebü'l-Hasen Ali b. Eyyûb el-Bezzâz, Ebû Bekir Muhammed b. Tarhân, Ebû Âmir Muhammed b. Sa'dûn, Ebü'l-Hattâb b. el-Batir, Ca'fer es-Serrâc ve Ebü'l-Hasen el-Mübârek b. Abdilcebbâr es-Sayrafi İbnü't-Tuyûr'dan ders almıştır. Ayrıca Ebû Bekir eş-Şâşî ve Ebü Zekeriyya et-Tebrîzî'den dersler almıştır.⁹⁸

23. Hac Yolculuğu

İbnü'l-Arabî, *Tertîbü'r-rihle* adlı eserinde hac yolculuğundan bahsetmemektedir. Daha çok *Ârizatü'l-ahvezî*⁹⁹ ve *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserlerinde bazı bilgilere yer vermektedir. 489/1096 yılının Ramazan ayında Bağdat'a gelen İbnü'l-Arabî, 489¹⁰⁰ yılında Zilkade ayının sonlarına doğru babasıyla birlikte Hicaz'a doğru yola çıkmıştır. Şam üzerinden Mekke'ye gelen İbnü'l-Arabî, Mekke'de pek çok bilginle karşılaşmıştır.¹⁰¹ Mekke'de Hüseyin b. Ali et-Taberî, Ebû Nasr Muhammed b. Hibetullah el-Bendenîcî'den, İbn Talha ve İbn Bûndâr'dan dersler almıştır. Hac ibadetini yerine getirdikten sonra tekrar Bağdat'a dönen İbnü'l-Arabî, iki yıla yakın Gazzâlî ile beraber olduktan sonra 491'de (1098) artık Bağdat'tan ayrılmaya karar vermiştir.¹⁰²

Hicri 489 yılı Zilhicce ayında Mekke'de mukim olduğunu belirten İbnü'l-Arabî, orada yaşadıklarını özetle şöyle aktarmaktadır: O, Mekke'de iken Zemzem suyunu çokça içtiğini ve her defasında ilim ve imana niyet ettiğini, Allah'ın kendisine zemzem bereketiyle kolaylaştırdığı ilmin kapısını açtığını söylemektedir. Amel için içmeyi unuttuğunu dile getiren yazar, "Keşke hem ilim hem de amel için içseydim.", diye pişmanlığını ayrıca dile getirmektedir. Allah'ın her ikisini kismadan kendisine açmasını dileyen İbnü'l-Arabî, kendisinin ilme yönelmesinin amele göre daha fazla olduğunu söylemekte ve "Allah'tan, O'nun rahmetiyle koruma ve başarı diliyoruz.", diye sözünü

⁹⁸ Kâdî İyâz, *Ğunye*, 67; Dabbî, *Bugyetü'l-mültemis*, 1/125 vd.

⁹⁹ Bk. İbnü'l-Arabî, *Ârizatü'l-ahvezî fi şerhi't-Tirmizî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 4/49, 110, 153.

¹⁰⁰ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/98; a.mlf., *Kânûnü't-te'vîl*, 82 vd.

¹⁰¹ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 2/253.

¹⁰² İbn Beşkûvâl, *Kitâbü's-Sıla*, 2/856; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 2/28.

tamamlamaktadır.¹⁰³ İbnü'l-Arabî, Mekke'de "Makâm-ı İbrâhîm" olduğu söylenen taş eski bir sandık içerisinde gördüğünü ifade etmektedir.¹⁰⁴

24. Mekke'de Matematikçinin Uyguladığı Yöntem

Mekke'deki bazı gözlemlerine yer veren İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinde Vâkıa sûresi 16. âyetin بِهٖ لِسَانَكَ لِتَعَجَلَ بِهٖ تَفْسİRİNDE Müzemmil sûresi 4. âyeti وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا şahit göstererek telkin edilen kişinin yani alıcının diliyle değil de telkin edene kalbiyle yönelmesi gerekir ki anlam dil ile kalp ile gerçekleşsin demektedir. İbnü'l-Arabî, şöyle demektedir: "Mekke'de iken matematik hocasının yanına giderdim. Saymayı yeni öğrenen öğrencilere, ağızları suyla dolu iken, sayıları söylerdi. Saymayı bitirip: 'Ne anladınız?' diye sorunca da öğrenciler ağızlarındaki suyu boşaltır ve ne anladıklarını söylerlerdi." Matematikçinin bu yöneme başvurmasındaki amaç, İbnü'l-Arabî'ye göre, dinleme yoluyla öğrenme esnasında buna engel olabilecek olan dile mani olmaya alışmaları içindi.¹⁰⁵

Yukarıdaki bilgilerden sonra İbnü'l-Arabî, şöyle devam etmektedir: "Öğrenme konusunda Mekkelilerin eşsiz yöntemleri vardır. Mekkeliler, çocukları akletmeye başladığında mektebe gönderirler. Çocuk, mektebi geçtiğinde yazı, hesap ve Arapçayı öğrenmeye başlar. Hepsini iyice veya kendisine yetecek kadar öğrendiğinde Kur'an hocasının yanına gider ve Kur'an öğrenirdi. Günlük olarak Kur'an'dan çeyrek, yarım veya tam hizip ezberlerdi. Kur'an'ı ezberlediğinde Allah dilediği kadar ilim öğrenmeye devam eder veya bırakırdı. Onlardan bazıları -ki çoğunluktur-, Kur'an ezberlemeyi erteler ve Allah'ın dilediği kadar fıkıh ve hadis öğrenirdi. Bazen imam olan kişi bile onu ezberlemezdi. İbnü'l-Arabî, Kur'an'ı ezberleyen bir imam görmediği gibi iki kişi dışında da onu ezberleyen fakih görmedim." demektedir. İbnü'l-Arabî'ye göre, bu uygulamadaki amaç, esas olanın Kur'an'ın harfleri değil, ilkeleri olduğunun bilinmesi içindir. Resûlullah'ın emrine aykırı olarak bugün kalpler harflere takılıp kalmış, hadler zayı edilmiştir.¹⁰⁶

¹⁰³ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/98.

¹⁰⁴ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/59; a.mlf., *Ârizatü'l-ahvezi*, 11/80.

¹⁰⁵ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/349.

¹⁰⁶ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/349.

25. İlimle Endülüs'e Dönüş

Hac dönüşü Bağdat'ta Abbâsî Halifesi Müstazhir-Billâh (ö. 512/1118) ile görüşme fırsatı elde eden İbnü'l-Arabî, burada başta Gazzâlî olmak üzere Ebû Bekir eş-Şâfi gibi bilginlerden dersler almaya ve kendisini yetiştirmeye devam etmiştir. Daha sonra İskenderiye ve Mısır'a giderek oradaki bilginlerden istifade etmiştir.¹⁰⁷ *Ârizatü'l-ahvezî* adlı *Sünenü't-Tirmizî* şerhini bu sırada telif etmiştir.¹⁰⁸ İbnü'l-Arabî'nin babası, kaynakların zikrettiğine göre, 493 yılında İskenderiye¹⁰⁹ veya Kudüs'te vefat etmiştir.¹¹⁰ Babasının vefatından sonra Endülüs'e dönen İbnü'l-Arabî, İbn Ferhûn'un dediği gibi ondan önce hiç kimsenin dönmediği kadar bir ilimle 495/1001 yılında vatanına geri dönmüştür.¹¹¹ Belirli bir süre kadılık¹¹² görevinde bulunan İbnü'l-Arabî, daha sonra bu görevden ayrılarak talebe yetiştirmek ve kitap telif etmekle meşgul olmuştur. İbnü'l-Arabî, 543 yılında Fas'ta vefat etmiştir.¹¹³

26. İbnü'l-Arabî'ye Göre İlim Elde Etmenin Gayesi

"İlme ulaşmanın amacı marifetullahtır" diyen İbnü'l-Arabî, bu konuda kısaca şunları söylemektedir: "Âleme bakarken onun sağlam ve büyük bir yapısı var ve manzarası güzel diye bakmıyoruz. Ona, Allah'ın yarattığı bir varlık olarak bakıyoruz. Hz. Peygamber'e de baktığımızda ona sadece Kureyşli, güzel endamlı bir insan olarak değil bir peygamber olarak bakıyoruz. Amellerimize de fayda sağlayan veya zararı gideren hareketler olarak bakmıyor, onlara Allah'a hizmet veya Allah'ın emrine aykırılıklar olarak bakıyoruz. Her düşüncenin, her söz ve fiilin maksudu yüce olan Allah'tır. Yol aydınlandı, bana

¹⁰⁷ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla*, 2/856.

¹⁰⁸ Baltacı, "İbnü'l-Arabî", 20/489.

¹⁰⁹ İbnü'l-Arabî, *Sirâcü'l-mürîdîn*, 1/375 vd.; Kâdî İyâz, *Ğunye*, 67; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 6/234.

¹¹⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 20/199.

¹¹¹ Kâdî İyâz, *Ğunye*, 68; İbn Ferhûn, *Dîbâcü'l-müzheb*, 253; İbn Beşkuvâl, İbnü'l-Arabî'nin 493 yılında Endülüs'e döndüğünü (*Kitâbü's-Sıla*, 2/855) söylemektedir. Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber ve dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fi eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men-âsarahüm min-zevi's-sultâni'l-ekber* (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1421/2001), 1/567.

¹¹² Kadılık görevini kabul ediş nedenini *Sirâcü'l-mürîdîn* adlı eserinde açıklamaktadır. 1/26 vd.; a.mlf., *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/95, 100.

¹¹³ Kâdî İyâz, *Ğunye*, 68. İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla*, 2/857.

yolun doğrusu göründü ve bende Allah'ın kitabının yol gösteren olduğu ortaya çıktı.”¹¹⁴

27. Okuduğu ve Endülüs'e Götürdüğü Bazı Kitaplar

İbnü'l-Arabî, yukarıda zikrettiğimiz ve eğitim hayatının başında okuduğu eserler yanında hatıralarının sonunda ifade ettiği üzere pek çok tefsir kitabı okuyup Hz. Peygamber'in hadisini anladığını söylemektedir. Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nisâbûrî'nin (ö. 427/1035) tefsirine ait “Kutsal Kaya” denilen yere vakfedilen nüshası yanında Turtûşî'nin bazen eklemeler bazen de çıkarmalar yaptığı nüshayı da okuduğunu söylemektedir.¹¹⁵

Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî'nin (ö. 450/1058) tefsirini, Ebû Yahyâ Muhammed b. Sumâdîh et-Tücbî (ö. 419/1028) tarafından yapılan Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* adlı tefsirin muhatarasını, Taberî'nin tefsirinden daha kısa ancak bilgi olarak daha fazla ve tahkik olarak daha güzel olan ve Ebü'l-Hasen el-Eşarî'nin (ö. 324/935-36) beş yüz ciltte¹¹⁶ topladığı tefsirden izler taşıyan İbn Fûrek'in (ö. 406/1015) tefsirini, içerisinde pek çok faydasız malumatın bulunduğu Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed en-Nakkâş'ın (ö. 351/962) tefsirini okuduğunu söylemektedir.¹¹⁷

İbnü'l-Arabî, muhalif olarak zikrettiği kitaplar arasında Abdülcebbar el-Hemedânî'nin (ö. 415/1025) yüz sifr olarak yazdığı ve Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde bulunan *el-Muhît* adlı tefsirini ve Ebü'l-Hasen Alî b. İsâ b. Alî er-Rummânî'nin (ö. 384/994) on ciltlik kitabını okuduğunu belirtmektedir.¹¹⁸

¹¹⁴ İbnü'l-Arabî, *Tertibü'r-rihle*, 223 vd.; a.mlf., *Kânûnü't-te'vîl*, 454 vd.

¹¹⁵ İbnü'l-Arabî, *Tertibü'r-rihle*, 224 vd.

¹¹⁶ İbnü'l-Arabî'nin kullandığı “cilt” ve “sifr” gibi ifadeleri o dönemin şartlarına göre anlamak gerekmektedir.

¹¹⁷ İbnü'l-Arabî, *Tertibü'r-rihle*, 225; a.mlf., *Kânûnü't-te'vîl*, 455 vd.; a.mlf., *el-Avâsım mine'l-kavâsım*, thk. Ammâr Tâlibî (Kahire: Dârü't-Türâs, ts.), 72.

¹¹⁸ İbnü'l-Arabî, *Tertibü'r-rihle*, 226; a.mlf., *Kânûnü't-te'vîl*, 456; a.mlf., *el-Avâsım mine'l-kavâsım*, 72.

Sûfîlerin yolunda da bir hayli zaman geçirdiğini söyleyen İbnü'l-Arabî, gittiği yerlerde ileri gelenleriyle bir araya gelmiş, adını duyduğu ve parmakla gösterilenleri uzak olsun yakın olsun ziyaret etmiştir.¹¹⁹

İbnü'l-Arabî, telif çalışmaları yanında öğrenci yetiştirmeye de önem vermiştir. Öğrencileri arasında Ebû Nasr el-Feth b. Muhammed b. Ubeydillâh b. Hâkân, Ebû Ca'fer Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî el-Gırnâtî (ö. 540/1145), Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, hadis hâfızı, kıraat ve Arap dili âlimi olan Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbîlî,¹²⁰ Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ b. Beşkûvâl, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdillâh (Ubeydillâh) el-Ensârî el-Endelüsî (ö. 584/1188), Ebü'l-Abbâs es-Sakr,¹²¹ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdirrahmân b. Muhammed b. Madâ' el-Kurtubî'nin (ö. 592/1196) isimlerini sayabiliriz.

Sonuç

Endülüs, büyük bir kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmış, binlerce bilginin yetiştiği coğrafyanın adıdır. Bu makalemizde yer verdiğimiz ve 468/1076 yılında İspanya/İşbîliye'de (Sevilla) doğan ve 543/1148 Fas'ta vefat eden Endülüslü bilgin, müfessir, muhaddis, fakih, kadı Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, geride bırakmış olduğu eserlerle haklı bir üne kavuşmuş olan bilginlerden biridir. İbnü'l-Arabî, hicri 485 yılında başlayıp 495 yılında sona eren ve on yıl kadar süren Doğu'ya bir ilim yolculuğu yapmıştır. Son derece verimli geçtiği anlaşılan bu yolculuk, İşbîliye'den (Sevilla) başlamış Cezayir, Tunus ve Mısır gibi Kuzey Afrika üzerinden Kudüs, Dimaşk, Bağdat, Mekke ve Medine gibi ilim merkezleri olan şehirlere kadar uzanmıştır.

İbnü'l-Arabî'nin bizzat kendisinin anlatım ve izlenimlerinden yola çıkarak vermeye çalıştığımız ilim yolculuğunun sonunda görülmektedir ki, ilim öğrenmeye son derece meraklı olan ve gittiği her yerde gece gündüz demeden ilim tahsil eden İbnü'l-Arabî'nin yetişmesinde ve bu şöhreti kazanmasında bu

¹¹⁹ İbnü'l-Arabî, *Tertîbü'r-rihle*, 226-227; a.mlf., *Kânûnü't-te'vîl*, 457.

¹²⁰ Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbîlî, *Fehresetü mâ revâhu an şüyûhihî mine'd-devâvîni'l-musannefe fî durûbi'l-ilm ve envâi'l-mâarif*, nşr. Francisco Codera y Zaidin-Julian Ribera y Tarrago (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1417/1997), 54, 59.

¹²¹ Muhammed b. Muhammed b. Ömer Mahlûf el-Münestîrî, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikiyye* (Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1349), 136. Öğrencilerinin listesi için bk. Saîd A'râb, *Maa'l-Kâdî Ebî Bekr İbnü'l-Arabî*, 91-111.

yolculuğun büyük bir etkisi olmuştur. Hiç şüphesiz Gazzâlî, Şâşî ve Turtûşî gibi büyük üstatlardan dersler alıp onlara öğrencilik yapmasının yetişmesinde önemli bir rolü olduğu gibi, başta Kudüs ve Bağdat olmak üzere diğer şehirlerdeki özellikle Nizâmiye Medreselerinin ve diğer hocalarının büyük bir payı vardır.

İbnü'l-Arabî'nin yaşadığı dönemde özellikle Kudüs ve Bağdat, düşüncelerin özgürce ve rahatlıkla dile getirildiği, ilmî tartışmaların yapıldığı, dünyanın dört bir yanından insanların ilim öğrenmek için geldikleri son derece canlı yerler idi. Yazarımız da gittiği her yerde farklı düşüncelerin rahatlıkla ifade edildiği ve özgürce tartışıldığı ilim meclislerine devam etmiş ve maksimum düzeyde istifade etmeye çalışmıştır. Özellikle Kudüs yılları onun için oldukça verimli geçmiş, Bağdat'ta Gazzâlî'den iki yıl boyunca dersler alması da onun eğitim hayatında adeta bir dönüm noktası olmuştur.

Son derece kuvvetli bir gözlem gücüne sahip olduğu kadar güçlü ve akıcı bir kaleme de sahip olan İbnü'l-Arabî, on yıl süren ilim yolculuğunu *Tertîbü'r-rihle* adlı müstakil bir çalışmada anlatmış ayrıca izlenimlerini *Ahkâmü'l-Kur'ân* ve diğer bazı eserlerine de zaman zaman yansıtmıştır. İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinde katıldığı ilim meclisleri, hocalarının isimleri, müntesibi bulunduğu Mâlikî mezhebi başta olmak üzere farklı mezheplerin görüşleri, eğitim sistemi, katıldığı münazaralar hakkında bilgilere yer vermiş, eğitim hayatı süresince kaldığı şehirlerle ilgili betimlemeler yapmış, gezip gördüğü yerler hakkında akıcı bir dille önemli bilgiler vererek gözlem gücünü göstermiştir.

İbnü'l-Arabî, gençlik yıllarında çıkmış olduğu ilim yolculuğu ve yaşadıkları hakkında bilgiler verdiği gibi hayatının geriye kalan devrelerinde de görüp yaşadıklarını kitaplarında anlatmaya, sosyo-kültürel hayat hakkında bilgiler vermeye ve izlenimlerini aktarmaya devam etmiştir. İbnü'l-Arabî'nin kitapları, zengin bir birikim sundukları gibi bu yönleriyle de benzer çalışmalardan farklılık arz etmektedirler.

Doğu'da kaldığı süre içerisinde günlerini son derece verimli bir şekilde ilim öğrenerek geçiren İbnü'l-Arabî, ilim tahsili sonunda memleketine dönerken kendisinden önce hiç kimsenin dönmediği kadar bir bilgi ve birikimle Endülüs'e dönmüştür. İbnü'l-Arabî, beraberinde getirdiği kitaplar, Endülüs'e taşıdığı

fikirler, Kâdî İyâz, İbn Beşkûvâl ve Süheylî gibi yetiştirdiği öğrenciler, yazmış olduğu eserler ve tecrübeleriyle bilim dünyasına önemli katkılar sunmuştur.

Sonuç olarak, bir taraftan Gazzâlî gibi büyük bir bilgeye öğrencilik yapan diğer taraftan pek çok âlime hocalık yapan büyük bilgin ve usta kalem İbnü'l-Arabî'nin, ilim öğrenmeye başladığı andan itibaren vefatına kadar geçen süreçte eserlerinde başta ilim yolculuğu olmak üzere detaylı bir biçimde gözlemlerine yer vermiş olması yaşadığı çağın, başta Bağdat, Kudüs, Dimaşk olmak üzere bulunduğu şehirlerin hasılı kelim buralardan Endülü's'e kadar uzanan son derece geniş bir coğrafyanın eğitim, bilim, kültür ve sanat hayatı yanında sosyal ve siyasi hayatına ışık tutması açısından son derece önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Arslan, el-Emîr Şekîb. *el-Hulelü's-sündüsiyye fi'l-ahbâr ve'l-âsârî'l-Endelüsiyye*. 3 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hayât, ts.
- Arslan, el-Emîr Şekîb. *Hulâsatü târihi'l-Endelüs ilâ sukûti Gırnâta*. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1403/1983.
- Arslan, Fazlı-Erkoçoğlu, Fatih. "Ziryâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/464-465. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Avcı, Casim. "Kudüs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/327-329. (Ankara: TDV Yayınları, 2002).
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-müfessirîn*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1974.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1402/1982.
- Baltacı, Ahmet. "İbnü'l-Arabî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/488-491. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *el-Akîdetü'n-Nizâmiyye fi'l-erkânî'l-İslâmiyye*. thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1412/1992.
- Çağrıncı, Mustafa. "Gazzâlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/489-505. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Amîre. *Bugyetü'l-mültemis*. thk. İbrâhîm el-Ebyârî. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1410/1989.
- Feth b. Hâkân, Ebû Nasr el-Feth b. Muhammed b. Ubeydillâh. *Kalâidü'l-ikyân ve mehâsini'l-â'yân*. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1409/1989.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâü ulûmi'd-dîn*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Gazzâlî. *el-Münkız mine'd-dalâl ve'l-müfsih ani'l-ahvâl -ve'l-mûsil ilâ zi'l-izzeti ve'l-celâl-*. thk. Cemîl Salîbâ-Kâmil İyâd. Beyrut: Dârü'l-Endelüs, ts.

- Hasan, İbrâhîm Hasan. *Târîhü'l-İslâm*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cîyl-Kahire: Mektebetü'n-Nahdatî'l-Mısıryye, 12. Basım. 1411/1991.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1408/1988.
- İbnü'l-Arabî. *el-Ahkâmü'l-Kur'ân es-suğrâ*. thk. Saîd Ahmed A'râb. 2 Cilt. Fas: ISESCO, 1412/1991.
- İbnü'l-Arabî. *Kânûnü't-Te'vîl*. thk. Muhammed es-Süleymânî. Beyrut: Müessesetü Ulûmî'l-Kur'ân, 1406/1986.
- İbnü'l-Arabî. *Ârizatü'l-ahvezî fî şerhi't-Tirmizî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Arabî. *el-Emedü'l-aksâ fî ma'rifeti esmâi'l-hüsnâ ve sıfâtihi'l-ulâ (ef'âlihî Teâlâ)*. thk. Abdullah et-Tevratî-Ahmed Arrûbî. Mağrib: Dârü'l-Hadîs el-Kettâniyye, 1436/2015.
- İbnü'l-Arabî. *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*. thk. Abdülkebîr el-Alevî el-Medgarî. Kahire: Mektebetü's-Sekâfe ed-Dîniyye, ts.
- İbnü'l-Arabî. *el-Kabes fî şerhi Muvattâi Mâlik b. Enes*. thk. Muhammed Abdullah Vüld Kerîm. 3 Cilt. Beyrut: Dârü Garbî'l-İslâmî, 1992.
- İbnü'l-Arabî. *el-Mesâlik fî şerhi Muvattai Mâlik*. thk. Muhammed b. el-Hüseyn es-Süleymânî-Âişe b. el-Hüseyn es-Süleymânî. 8 Cilt. Beyrut: Dârü Garbî'l-İslâmî, 1428/2007.
- İbnü'l-Arabî. *Maa'l-Kâdî Ebî Bekr b. el-Arabî/Tertîbü'r-rihle fî't-terğîbi mille*. thk. Saîd A'râb. Beyrut: Dârü Garbî'l-İslâmî, 1407/1987.
- İbnü'l-Arabî. *el-Avâsım mine'l-kavâsım*. thk. Ammâr Tâlibî. Kahire: Dârü't-Türâs, ts.
- İbnü'l-Arabî. *Sîrâcü'l-mürîdîn fî sebîli'd-dîn*. thk. Abdullah et-Tevrâtî. Mağrib: Dârü'l-Hadîs el-Kettâniyye, 1438/2017.
- İbn Asakir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî. *Tarihu Medîneti Dimaşk*. thk. Ömer b. Garâme el-Ömerî. 80 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1415/1995.
- İbnü'l-Ebbâr, Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr b. Abdillâh b. Abdirrahmân b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudâî. *et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 4 Cilt. Tunus: Dârü Garbî'l-İslâmî, 2011.
- İbn Beşkuvâl, Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ b. Beşkuvâl el-Endelüsî. *Kitâbü's-Sıla fî târihi eimmeti'l-Endelüs*. thk. İbrâhîm el-Ebyârî. Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1410/1989.
- İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefâ (Ebü İshak) Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî. *ed-Dîbâcü'l-müzheb fî ma'rifeti a'yâni ulemâi'l-mezheb*. Kahire: Dârü't-Türâs, ts.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Kitâbü'l-İber ve divânü'l-mübtede' ve'l-haber*. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1421/2001.
- İbn Hayr, Ebü Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbîlî. *Fehresetü mâ revâhu an şüyühîhî mine'd-devâvîni'l-musanefe fî durûbi'l-ilm ve envâi'l-maârif*. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2. Basım, 1417/1997.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*. thk. Abdülkâdir el-Arnaût-Mahmûd el-Arnaût. 11 Cilt. Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1406/1986-1414/1993).
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1410/1990.

- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*. thk. Mâhir Züheyr Cerrâr. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1402/1982.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. Beyrût: Dârü'l-Fıkr, 1402/1982.
- Kevserî, Muhammed Zâhid. *Makâlât*. Kahire: ts.
- Kılıç, Muharrem. "Turtûş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/430-431. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Küçükbaşcı, Mustafa Sabri-Tomar, Cengiz. "İbn Asakir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/322-323. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Mahlûf el-Münestîrî, Muhammed b. Muhammed b. Ömer. *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikiyye*. Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1349.
- Makkarî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî. *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsü'r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru Sadır, 1388/1968.
- Makkarî, *Ezhârü'r-riyâz fî ahbâri iyâz*. thk. Mustafa es-Sekkâ-İbrâhim Ebyârî-Abdülhafız Şelebî. 3 Cilt. Kahire: Lecnetü't-Te'lîf ve't-Terceme, 1358-1361/1939-1942.
- Mübarek, Zeki. *el-Ahlâk inde'l-Gazâlî*. Mısır: Matabaatu'r-Rahmaniyye, ts.
- Özaydın, Abdülkerim. "Belâtüşşühedâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/391-392. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Özdemir, Mehmet. "İspanya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/211-225. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Özel, Ahmet. "Zevzenî, Hüseyin b. Ahmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/312-313. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Yıldırım, Müslüm. "Ahkâmü'l-Kur'ân". *Fırat İlahiyat Dergisi* 24/1 (2019), 191-196.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Naîm el-Urkûsî. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 11. Basım, 1417/1996.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı/ Contribution of Authors

Araştırma tek bir yazar tarafından yürütülmüştür.

The research was conducted by a single author.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale iThenticate yazılımıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism was detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.

In this study, the rules stated in the “Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive” were followed
